

TRANS-ATLANTISCHE SLAVENHANDEL DOOR AMSTERDAMSE DOOPSGEZINDEN, 1655-1674, EN DE UITHOLLING VAN HET WEERLOOSHEIDSBEGINSEL

Ruud Lambour

ABSTRACT

‘Trans-Atlantic slave trade by Mennonites in Amsterdam, 1655-1674, and the erosion of the principle of defencelessness’

In the period 1655-1674 the first West-Indian Company (1621-1674) gave permission to private shipowners in Amsterdam, on payment of a tax, for private slave trade with West-Africa. This article concerns thirteen of the 270 shipowners who made use of this possibility. They were members of Mennonite churches and participated as copartners in eleven of the 135 privately-owned slave ships. A fourteenth Mennonite member served as a supercargo on shipboard to sell the slaves in the West Indies. As Mennonite Amsterdam made up 3,5 percent of the population, these fourteen members provided a pro rata contribution to the private slave trade of this period in this city. Each description of a slave ship with a Mennonite participator is introduced by information on his or her social and financial background and other commercial enterprises. The Mennonite principle of defencelessness was neglected without protest of the Mennonite churches. This corresponds with the increasing erosion of the principle which culminated in the year 1672 when the Mennonite churches lent enormous amounts of money to the Dutch State for the defense of the country.

Keywords: Amsterdam slave trade – Dutch West India Company – slave ships – Mennonite owners – proportional representation – non-violence (defencelessness) – 17th century

Inleiding

Bij haar oprichting in 1621 kreeg de West-Indische Compagnie (WIC) van de Staten-Generaal het monopolie op de trans-Atlantische handelsvaart, een driehoeksvaart, respectievelijk van Nederland naar West-Afrika, van West-Afrika naar West-Indië en vandaar weer terug naar Nederland. Overtreders van het handelsmonopolie riskeerden confiscatie van schip en goederen, alsmede strafrechtelijke vervolging. Door een gebrek aan kapitaal was de WIC (Oude WIC, 1621-1674) echter niet altijd in staat zelf de nodige schepen uit te redden om te voldoen aan de vraag naar tot slaaf gemaakten.

Uitsnede uit: *Nigritarum Regnum*, Amsterdam, Erven van J. Janssonius ca. 1664. Herskovits Library of African Studies, Northwestern University Libraries. Linksboven: (Rio) Gambia en rechtsonder: Ardra

Evenmin beschikte zij over voldoende middelen om de slavenhandel door smokkelschepen ('lorrendraaiers') afdoende te bestrijden.¹ Sinds 1655 gaf de WIC daarom tegen betaling van een recognitie (belasting) concessies aan particuliere reders voor private slavenhandel op West-Afrika.² Jaarlijks werden door handelaren uit de Republiek 3000 slaafgemaakten ingekocht in Ardra (ook: Ardera, Ardre, Arder, Harder, afb.1, rechtsonder) aan de Slavenkust (Togo, Benin en delen van Nigeria).³ De Groningse WIC-kamer maakte bovendien private slavenvaart mogelijk door haar handelsrechten op Gambia (afb.1, linksboven) te verkopen.⁴

Welke ondernemers in de periode 1655-1674 slavenhandel hebben gedreven, blijkt onder meer uit de Trans-Atlantic Slave Trade Database (TSTD), een online databank die het resultaat is van vele jaren internationaal historisch onderzoek naar

- 1 Paesie, R., *Lorrendrayen op Africa: de illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het achttiende-eeuwse handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie, 1700-1734* (Amsterdam, 2008), 16-26.
- 2 Winter, P.J. van, *De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande* (Den Haag, 1978), 188.
- 3 Brakel, S. van, 'Eene memorie over den handel der West Indische Compagnie omstreeks 1670', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 35 (1914), 96.
- 4 Winter, *De Westindische Compagnie*, 169.

slavenscheppen.⁵ In de onderzochte periode waren bij twaalf daarin vermelde private slavenscheppen veertien Amsterdamse doopsgezinden betrokken. Van hen waren elf mannen en twee vrouwen reder of medereder van de volgende elf slavenscheppen: Joost Glimmer van De Moor (1657-'58), Henrij Momber van De Piëtas (1659-'60), Goyken Elbertsz [Snoeck] van De Hoop (1658-'59), Abraham Greven met de gebroeders Oosterling van De Bleeckerije (1659-'60), Abraham Rooleeuw van De Sint Jan (1668-'69), Jan Arisz Snoeck van De Zon (1669-'70), Jacob van Aldewerelt van De Juffrouw Aletta (1668-'69) en De Gouden Griffioen (1670-'72), Aeltje Felten en Deliaantje Heijmans van De Ruijter (1666-'68), Siewert Jelmersz van der Schelling van De Hoop (1669-'71) en Jacob van der Kerk van De Prins Willem (1670-'72). De veertiende doopsgezinde, Wouter Abrahamsz de Vries, was als supercargo (de handelsagent van de reders) aan boord van De Sint Jan Baptist (1661-'62) verantwoordelijk voor hun scheepslading, inclusief de tot slaaf gemaakten, die hij in West-Indië eigenhandig heeft verkocht. Voorafgaand aan de beschrijving van elke slavenvaart geef ik een schets van het milieu en de gegoedheid van de betrokken doopsgezinden.

Voor particulieren was partenrederij de gebruikelijke ondernemingsvorm: meerdere reders die elk voor een gedeelte eigenaar van het schip waren en een naar rato evenredig aandeel hadden in de winsten en verliezen die daarmee gemaakt werden. Behalve deze eigenaren hadden ook anderen financieel belang bij het welslagen van de reis: verzekeraars en bodemers.⁶ De verzekering van schip en lading werd door meerdere financiers voor gezamenlijke rekening afgesloten. Zo was de Vlaams-doopsgezinde Jacob van Hummel (1604/5-1665) met 1500 gulden een van de twintig assuradeurs die participeerden in het verzekerde bedrag van 31.800 gulden voor het slavenschip De Liefde (1663-'64), gevoerd door Jacob Jansz van de Berg alias Japon.⁷ Bodemer was bijvoorbeeld de doopsgezinde Clara van Vollenhoven (1643/4-1719), weduwe van Pieter Jansz Schols.⁸ De 1800 gulden waarmee zij twee reders

5 Zie <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>. Bezocht mei-december 2023. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van veel nieuwe bronnen die niet in de TSTD genoemd worden. Anders dan de TSTD, die bij de vaak ontbrekende gegevens over het aantal slaafgemaakten per schip gebruik maakt van schattingen gebaseerd op een algoritme, vermeld ik de aantallen alleen als deze in contemporaine bronnen worden genoemd.

6 De TSTD noemt deze niet of nauwelijks. De hier gegeven voorbeelden zijn toevallig gevonden. Een gericht onderzoek naar doopsgezinden onder hen valt buiten het kader van dit artikel.

7 SAA, toegang 5075 (Archief van de notarissen ter standplaats Amsterdam), inv.nr. (hierna 5075/) 2892A, p. 539-540, notaris Pieter Padthuijzen, 11-4-1663. TSTD voyage ID 11393. Voor zijn doop in Bij 't Lam: SAA, toegang 1120 (Verenigde Doopsgezinde Gemeente van Amsterdam en rechtsvoorgangers), inv.nr. (hierna: 1120/) 11 (gemeente Bij 't Lam: achtereenvolgens Trouwboek 1621-1668; Doopboek 1628-1672, Attestaties 1628-1672), sectie Doopboek, p. 5, gedoopt 9-2-1630.

8 SAA, 1120/124, f. 22v nr. 12: 26-2-1668 gedoopt in Bij de Toren. Het slavenschip: TSTD voyage ID

Joan Blaeu (1630-1673), *Guinea*, Amsterdam, 1662. Allard Pierson, HB-KZL 33.20.55

financierde van Het Wapen van Holland (1702-'03), een slavenschip gevoerd door Pieter Krans, leende zij uit 'op bodemerij': als het schip verging of werd gekaapt, zag zij niets van haar geld terug; bij behouden terugkeer kreeg zij behalve de hoofdsom een premie van 33 percent, waarvoor het schip als onderpand diende.⁹ Verderop zal aan de orde komen dat Jacob van Aldewerelt ook bodemer was van het slavenschip *De Posthoorn* (1668-'69).

Doorgaans was de bestemming van private slavenscheperen niet Gambia maar 'de kust van Guinea'. Dit omvatte de West-Afrikaanse kustgebieden die naar hun favoriete handelswaar bekend stonden als (van west naar oost) de Greinkust (Liberia: zwarte peper), Tandkust (Ivoorkust: olifantstanden), Quaquakust (Ivoorkust: Quaquakleden), en de Goudkust (Ghana), waarna tenslotte de Slavenkust volgde in de Bocht

10358.

9 SAA, 5075/4195B, p. 1019-1020, notaris Dirk van der Groe, 10-4-1702.

van Benin. Een Guineesvaarder was bewapend met 20 à 24 kanonnen en had een bemanning van ongeveer 60 koppen.¹⁰ Er was geen apart scheepstype dat speciaal als slavenschip werd gebouwd. In zijn werk over de scheepsbouw attendeerde de wijze koopman Nicolaes Witsen (1641-1717) de reders wel op het risico dat ook menselijke lading kan gaan schuiven. Hij adviseerde om schotten langs en dwarsscheeps te zetten, 'want anderszins, by storm, dat het schip zeer helt, de naekte zwarten lichtelyk over elkander vallen, naer het laeghste van het schip, 't geen schip-breuck kan veroorzaken.'¹¹ De gebruikelijke oplossing was echter om de slaafgemaakten in 'beddingen' te stouwen, door meevarende scheepstimmerlieden gebouwde stellingen van twee verdiepingen met een tussenruimte van circa 75 centimeter.¹² Verzet betekende een wisse dood: de aanstichter van een slavenopstand op De Vergulde Zalm (1658-'59) werd naar verluidt door de bemanning met een kapmes onthoofd.¹³ Tussen 1655 en 1675 was de Republiek een van de grootste slavenhandelaren in de Atlantische wereld.

Joost Glimmer (1620-1670)

Zijn ouders waren Cornelis Joosten Glimmer (1588-1666) en Annetje Lubberts (1585-1622). De erfenis van zijn moeder bedroeg 8.000 gulden, die bij zijn meerderjarigheid of eerdere huwelijk zou worden uitbetaald.¹⁴ Zijn vader, een Vlaams-doopsgezinde lakenkoopman op de Nieuwendijk, werd in 1631 in het Kohier van de 200^e penning (een belasting van 0,5 procent op het bezit van onroerend goed en effecten) aangeslagen voor een vermogen van 8.000 gulden.¹⁵ Eind 1642 liet Joost zich dopen in de gemeente Bij 't Lam.¹⁶ Getuigen waren zijn vader en Janneke Everwijn Hoen (Zwolle 1594-1655 Amsterdam), met wie zijn vader in 1623 was hertrouwd. Nadat Joost zich

10 SAA, 5075/4000, p. 253, notaris Wijbrant Wijbrantsz, 20-7-1671: attestatie op verzoek van Henrij Momber.

11 Witsen, N., *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier* (Amsterdam, 1671), 435.

12 Enthoven, V., 'Pinassen, jachten en fregatten. Schepen in de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', in: R. Daalder, D.J. Tang en L. Balai (red.), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Amsterdam en Leiden, 2013), 51.

13 SAA, 5075/1905, p. 270-278: 277, notaris Frans Uyttenbogaert, 3-10-1659: attestatie door Theodorus van Soldt, opvarende van De Sint Franciscus (TSTD voyage ID 11387), dat hij dit gehoord heeft van het scheepsvolk op De Zalm (TSTD voyage ID 11691), toen beide schepen voor Ardra lagen.

14 SAA, toegang 5073 (Archief van de Weeskamer), inv.nr. 790, f. 72, 14-11-1623.

15 SAA, toegang 5044 (Archief van de Thesaurieren Extraordinaris), inv.nr. (hierna 5044/) 460, f. 79 nr. 130.

16 SAA, 1120/11, sectie Doopboek, p. 23 nr. 12: 14-12-1642.

ook als lakenkoopman op de Nieuwendijk had gevestigd, trouwde hij in 1643 met Rijkje van Sorgen (1620-1681), een dochter van het Vlaams-doopsgezinde echtpaar Govert Cornelisz van Sorgen en Maria van der Veen. Zij was op dezelfde dag in Bij 't Lam gedoopt als Joost. Het burgerlijk huwelijk werd op 26 april voltrokken op het stadhuis en dezelfde dag ingezegend in de gemeente Bij 't Lam.¹⁷ Het echtpaar kreeg acht kinderen, van wie er één ongedoopt bleef en in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) naar Oost-Indië voer, terwijl de anderen zich doopsgezind lieten dopen.¹⁸ Volgens een van de weinige overgeleverde grootboeken van de Wisselbank uit de jaren 1650 had Joost Glimmer van augustus 1654 tot en met februari 1655 met zijn handel een omzet van 81.354 gulden.¹⁹ Na zijn dood dreef Rijkje van Sorgen als koopvrouw een garenhandel op de Nieuwendijk. Haar vermogen werd in 1674 in het Kohier van de 200^e penning getaxeerd op 4.000 gulden.²⁰

Sinds 1660 woonde Joosts vader in Haarlem, waar hij in 1657 opnieuw was hertrouwd met Maycke van der Meersch, weduwe van Isaack Bon.²¹ Hij werd in Amsterdam begraven maar blijkens zijn sterfhuisinventaris overleed hij in Haarlem.²² De waarde van zijn nagelaten onroerend goed en effecten werd in het Kohier van 1674 getaxeerd op 47.000 gulden.²³ Erfgenamen waren niet alleen de acht kinderen van Joost, die zelf alleen het vruchtgebruik kreeg, maar ook de twee kinderen van Joosts overleden halfbroer Jan Cornelisz Glimmer (1624-1656). Zijn vader heeft ook nog een niet-doopsgezinde broer gehad, Willem Joosten Glimmer (1579/80-ca. 1638/9), die in de jaren 1630 commandeur was van het WIC-fort Seeburgh op het eiland Fernando de Noronha voor de noordoostkust van Hollands Brazilië. Door zijn berichten over de winstgevende slavenhandel in Buenos Aires droomden de bewindhebbers van de

17 SAA, toegang 5001 (Archief van de Burgerlijke Stand: doop- trouw- en begraafboeken; retroacta), inv.nr. (hierna: DTB) 945, p. 69 en SAA, 1120/11, sectie Trouwboek, f. 15.

18 SAA, 5075/1975, f. 53v-54, notaris Jacob van Loosdrecht, 4-3-1672: testament van Cornelis Joosten Glimmer, oud 22 jaren, op het punt staande met het schip De Suytpolsbroek in dienst van de VOC naar Indië te varen. Op de jongste, de vrome Catharina Glimmer (1660-1699) is een gedicht van Jan Luyken.

19 SAA, toegang 5077 (Archief van de Wisselbank), inv.nr. (hierna: 5077/) 61, p. 680.

20 SAA, toegang 5028 (Archief van de Burgemeesters, diversen), inv.nr. (hierna 5028/) 662, f. 171v (wijk 18).

21 In Haarlem is echter van hem geen inschrijving als lidmaat van een doopsgezinde gemeente bekend. Met dank aan Rineke Verheus-Nieuwstraten van de Archief- en Bibliotheekcommissie van *Doopsgezind Haarlem*.

22 Haarlem, Noord-Hollands Archief, toegang 1617, inv.nr. 341, notaris Henrick van Gellinckhuysen, 31-12-1666. Tot de nalatenschap behoorden ruim 200 gedrukte boeken, waarvan 155 titels in de inventaris worden beschreven.

23 SAA, 5028/662, f. 171v (wijk 18).

Zacharias Wagner (1614-1668), *Slavenmarkt in Recife, Hollands Brazilië*, ca. 1640, aquarel uit zijn *Thier Buch*, Kupferstich-Kabinett, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Ca 226/106, foto: Herbert Boswank

WIC er enige tijd van om deze Spaanse haven aan de Río de la Plata te veroveren.²⁴ Zoals we zullen zien, liep de Hollandse slavenhandel met Spaans Amerika na het verlies van Hollands Brazilië in 1654 veelal via deze haven voordat Curaçao in de jaren 1660 die rol overnam. Is Joost misschien door brieven van zijn oom geïnspireerd geraakt tot zijn overzeese handelsavontuur?

Joost Glimmer als reder van De Moor (1657-'58)

Joost Glimmer was reder van schepen die op Gambia voeren in compagnie met Jan van Wickevoort (1593-1678), luthers koopman in de Warmoesstraat bij de Papenbrugsteeg, Pieter van Otteren (1600/1-na 1677), gereformeerd koopman op de Keizersgracht bij de Westerkerk alsmede hoofdpaticipant sinds 1660 van de WIC-kamer van Amsterdam, en Adriaan Brugman (?-1680), koopman op de Nieuwendijk en diaken van de gereformeerde kerk. De uitreding door deze vier reders gebeurde op basis van een volmacht van de bewindhebbers van de kamer Groningen van de WIC. De notulen daarvan zijn niet overgeleverd, maar de volmacht wordt genoemd

24 Wätjen, H., *Das Holländischen Kolonialreich in Brasilien. Ein Kapitel aus der Kolonialgeschichte des 17. Jahrhunderts* (Gotha, 1921), 67; Enthoven, V., H. den Heijer en H. Jordaen (red.), *Geweld in de West. Een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden en Boston, 2013), 292.

Uitsnede uit: *Nigritarum Regnum*, Amsterdam, Erven van J. Janssonius ca. 1664. Herskovits Library of African Studies, Northwestern University Libraries. Onderstreept: (Rio) Gambia

in diverse notariële akten. Het vroegste voorbeeld betreft hun schip *De Eendracht*, dat in december 1656 vertrok onder de Amsterdamse schipper Joost Sijmonsz en in 1657 met alle goederen is vergaan op een Surinaamse rivier.²⁵ Een akte uit 1660 betreffende het schip *De Vrede* citeert een kennelijk vernieuwde volmacht uit 1657 aldus:²⁶

Joan van Vickevoort, Pieter van Otteren, Adriaen Brugman ende Joost Glimmer, coopluijden wonende hier ter stede, als gecommiteerdens ende geauthoriseerdens van de Bewinthebberden der geoctroyeerde Westindische Compagnie ter camere van de stat Groeningen en Ommelanden, omme te bevorderen de equipagie ende uytrusting van scheepen mette hare cargasoenen naer de reviere genaemt Rio Gambia, ende de retouren van dien, volgens de acte in dato den twaelffden Augusti 1657 t'hunner camere getekent ende versegelt.

²⁵ SAA, 5075/119, f. 248 en 5075/122, f. 153, notaris Joost van de Ven, 30-3-1656 en 16-8-1657.

²⁶ SAA, 5075/1132, f. 229-229v, notaris Joost van de Ven, 3-3-1660. De afkortingen zijn opgelost in cursief. Zie ook Winter, *De Westindische Compagnie*, 170.

Enkele participanten die hun aandelen in de compagnie verkochten, verwezen hier kortweg naar als 'de geoctrooieerde compagnie over de negotie op de Rivier Gambia'.²⁷ Als hoofdparticipanten vormden de vier genoemde reders de directie daarvan.

De Eendracht en De Vrede uit deze tijd staan in de TSTD niet te boek als slaven-schepen. De Moor daarentegen is als zodanig uitvoerig gedocumenteerd. De bovengenoemde vier reders waren de eigenaren van dit met geschut bewapende schip.²⁸ Het vertrok in april 1657 met schipper Dirck Hendricksz aan het roer en kwam na een maand aan in de Río Gambia.²⁹ Het kreeg daar gezelschap van twee andere schepen van de rederij die al in november 1656 waren vertrokken en in januari 1657 in de Río Gambia waren gearriveerd: het jacht De Herderin en het schip De Herder.³⁰ Hendrick Ouwman, die als 'opperhoofd' of 'directeur' van Gambia de belangen van de WIC behartigde, kwam als commandeur aan boord van De Moor 'omme daarmee te handelen zo vele slaven als hij krijgen kon'.³¹ Het octrooi van de Groningse WIC-kamer werd ruim overschreden. De Moor en De Herderin zeilden eind september 1657 gezamenlijk vanaf de Río Gambia zuidwaarts langs 'de kust van Guinea' tot en met de Slavenkust.³² Daar lagen zij zes weken ter rede van Ardra, 'waar zij slaven handelden'.³³ Op de terugweg stapte Ouwman in zee over op De Herderin om terug naar Gambia te gaan, waar hij in maart 1658 aankwam en in 1659 door inheemsen zou worden gedood.³⁴ Hoewel private slavenhandel hem was verboden, had hij er twaalf voor eigen rekening gekocht en op De Moor achtergelaten met de instructie hen op de Canarische Eilanden te verkopen.³⁵ Daarom rondde De Moor de slavenhandel

27 SAA, 5075/1122, f. 114 en 114v-115, notaris Joost van de Ven, 3-8-1657 (Jacob Akersloot zijn aandeel aan Jean de Lagoor) en 4-8-1657 (De Lagoor zijn aandeel aan de vier compagnons).

28 TSTD voyage ID 11380. Zie ook SAA, 5075/2119A, p. 111, notaris Joachim Thielmans, 11-7-1658: 'het schip de Moor met alle desselfs [...] ammonitiën van oorloghe [...]'.
29 SAA, 5075/1309, p. 18-19 en p. 19-21, notaris Hendrik Schaeff, 7-2-1659 en 13-3-1659.

30 SAA, 5075/1309, p. 19-21, notaris Hendrik Schaeff, 13-3-1659; 5075/1359, f. 65v-66, notaris Hendrik Schaeff, 24-3-1659.

31 SAA, 5075/1905, f. 9-11: 11, notaris Frans Uijttendogaert, 30-7-1659.

32 SAA, 5075/1128, f. 83, notaris Joost van de Ven, 23-1-1659 (met dank aan Ruud Koopman); 5075/1309, p. 19-21, notaris Hendrik Schaeff, 13-3-1659; 5075/1359, f. 65v-66, notaris Hendrik Schaeff, 24-3-1659.

33 SAA, 5075/1309, p. 18-19 en 19-21, notaris Hendrik Schaeff, 7-2 en 13-3-1659; 5075/1359, f. 65v-66, notaris Hendrik Schaeff, 24-3-1659.

34 SAA, 5075/1128, f. 83, notaris Joost van de Ven, 23-1-1659; 5075/1309, p. 19-21, notaris Hendrik Schaeff, 13-3-1659; 5075/1488, f. 102v-103v, notaris Gillis Borsseleer, 30-7-1658; 5075/1905, f. 9-11, notaris Frans Uijttendogaert, 30-7-1659.

35 SAA, 5075/1488, f. 129v-130, notaris Gillis Borsseleer, 9-8-1658; 5075/3014A, p. 99, notaris Henrick Venkel, 24-2-1659; 5075/1128, f. 236 en 5075/1129, f. 68v, notaris Joost van de Ven, 6-3-1659 en 22-4-1659.

niet af in Spaans West-Indië maar voer het schip naar de Canarische Eilanden. In 1658 werden alle in Ardra ingeladen slaafgemaakten op Tenerife verkocht.³⁶ Een opvarende van een ander Hollands slavenschip dat op de rede van Tenerife lag, heeft toen De Moor, 'komende van de kust van Guinea en inhebbende slaven', geïdentificeerd als een fluitschip, het vrachtschip bij uitstek van de zeventiende eeuw.³⁷

Op de thuisreis kreeg De Moor lekkage en deed het uit nood Cadiz in Spanje aan, waar het zeven maanden duurde voor het verder kon. Een nieuw probleem was namelijk dat schipper Hendricksz eigenmachtig De Moor had overgeleverd aan de Nederlandse consul in Cadiz, zodat de vier reders het eerst moesten terugvorderen.³⁸ Tenslotte leed De Moor in januari 1659 bij 'donker weer' schipbreuk op de zuidkust van het eiland Wight, waar alleen 'gereedschappen' uit het schip geborgen konden worden. Het schip De Herder was al eerder in het vaderland teruggekeerd.³⁹ De Herderin was met schipper Claes Jansz Backer eerst nog verder zuidwaarts gezield naar Kaap de Lopo Gonsalves (nu in Gabon) om hout en water in te nemen, vervolgens terug naar de Río Gambia, om daarna weer zuidwaarts te gaan naar Sierra Leone, Madre Bombe (nu in Liberia) en Cesters (Greinkust) om grein, rijst en olifantstanden te kopen. Eind 1658 kwam het behouden in het Vlie bij de Zuiderzee aan, 'medebrengeende omtrent 3000 ponden olifantstanden, 40 à 50 oxhoofden grein en omtrent 7.000 pond rijst'.⁴⁰

Het einde van de Gambia-compagnie

Of het de schipbreuk van De Moor was die Glimmer in financiële moeilijkheden bracht, is niet zeker. In elk geval kon hij in 1659 zijn crediteuren niet voldoen en moesten zakenvrienden voor hem garant staan. Dit deden Jacob Claesz Hoogsæt (1603/4-1669) en Godfried Dircksz uit Bremen met een borgtocht van 12.000 gulden.⁴¹ Ook zijn Gambia-compagnons ontbrak het aan liquide middelen. Medio 1659 namen zij in meerderheid het besluit dat iedereen zijn ingebrachte kapitaal met 25 percent moest verhogen. Zonder deze extra financiering werd het reeds bestaande

36 SAA, 5075/1128, f. 236, notaris Joost van de Ven, 6-3-1659 en TSTD voyage ID 11380.

37 SAA, 5075/1711, p. 881, notaris Pieter de Bary, 26-4-1659.

38 SAA, 5075/2119A, p. 111, notaris Joachim Thielmans, 11-7-1658.

39 SAA, 5075/1356, f. 42, notaris Hendrik Schaeff, 19-11-1657.

40 SAA, 5075/1488, f. 102v-103v, notaris Gillis Borsseleer, 30-7-1658; 5075/1309, p. 18-19, notaris Hendrik Schaeff, 7-2-1659.

41 SAA, 5075/1904, p. 303-307, notaris Frans Uijtenbogaert, 20-6-1659 en [in de marge] 21-11-1663. Hoogsæt was sergeant in de schutterrij; SAA, 5028/505; wijk 32: dus niet doopsgezind. In 1663 was Glimmer in staat om hem van zijn borgtocht te ontslaan.

kapitaal van hun onderneming als verloren beschouwd. Zes participanten weigerden echter de extra inleg. Begin 1660 stelden Van Wickevoort, Brugman, Van Otteren en Glimmer hen met een notariële insinuatie in gebreke. De dwarsliggers waren Jan Matthias Smits, Johannes Laurensz, Nicolaas Tiboel, Joans zoon Jan van Wickevoort jr., die twee Hamburgse kooplieden vertegenwoordigde, en Anselmus Hartsen als vertegenwoordiger van Jacob Hartsen in het Zweedse Goteborg, twee doopsgezinde broers.⁴² Johannes Laurensz wenste eerst opening van zaken. Volgens hem was het gehele kapitaal zo goed als verloren en zou het met de nieuwe inleg insgelijks zo gaan. De insinuatie werd twee maanden later vernieuwd, en was nu ook gericht aan de Haarlemse burgemeester Andries Daniëlsz van der Horn, met de waarschuwing dat als er geen nieuwe schepen naar Afrika werden uitgereed, de daar bereikte resultaten dan verloren zouden zijn. Tiboel, Hartsen en Laurensz waren echter niet te vermurwen.

De Moor is het enige slavenschip gebleven van de Gambia-compagnie. Nog twee andere schepen die door Van Wickevoort, Brugman, Van Otteren en Glimmer zijn uitgereed voor de vaart op Gambia, het jacht De Koningin Hester en het schip De Vrede, staan evenmin als De Herder en De Herderin, althans in die tijd, als slavenshippen bekend. De Vrede was met schipper Frans Jansz Backer van Durgerdam in augustus 1659 van Texel vertrokken en in november 1659 in Gambia aangekomen, waar het even later genomen werd door een Franse kaper met een Zweedse commissiebrief.⁴³ Op zijn beurt werd de kaper op volle zee overweldigd door een Zeeuwse kruiser die De Vrede in maart 1660 in Zeeland opbracht. Wanneer de bewindhebbers van de WIC-kamer Groningen de reders machtigen om het schip namens hen te reclameren, blijkt de vanouds vierkoppige rederijdirectie uitgebreid met Justus Bake, een koopman van doopsgezinde huize, ook genoemd Joost Baek (1596/7-1681).⁴⁴

De laatste stuiptrekking van de Gambia-compagnie was het plan van de directie om het eiland Sint Andreas (ook: Sint Andries) in de monding van de Río Gambia door eigen soldaten te laten bezetten. De directie had het eiland gekocht van de voornoemde Franse kaper, Robert du Quesne, die het eind november 1659 had

42 SAA, 5075/1132, f. 21-22, 7-1-1660 en f. 233-233v, 238-239v en 240-241, notaris Joost van de Ven, 4-3-1660. Gedoopt in de gemeente Bij de Toren: 20-5-1641 Anselmus Hartsen (1620/1-1676) en 9-3-1645 (op het punt te verreizen) Jacob Hartsen (ca. 1625-1675): SAA, 1120/123, f. 5v nr. 13 en 1120/123, f. 15v.

43 SAA, 5075/1133, f. 46-46v, notaris Joost van de Ven, 12-4-1660. Winter, *De Westindische Compagnie*, 171.

44 SAA, 5075/1132, f. 329-330v, notaris Joost van de Ven, 29-3-1660. Zijn ouders, Laurens Joosten Baeck en Dieuwertje van Harencarspel, waren Vlaams-doopsgezind, zijn vrouw en kinderen gereformeerd. In 1656 werd hij luitenant in de schutterij: SAA, 5028/505: wijk 14. Zelf was hij dus niet doopsgezind.

veroverd. Het drieste voornemen van de Gambia-compagnie werd vrijdeld door een protest van de WIC-kamer van Amsterdam, die de directie voor de financiële gevolgen aansprakelijk stelde.⁴⁵ Bovendien liet de Groningse kamer zich door de Amsterdamse overhalen om het Gambia-contract met Van Wickevoort en consorten in september 1660 te herroepen.⁴⁶ De Amsterdamse WIC-kamer had namelijk zelf haar zinnen op het eiland gezet en in Henrij Momber een stroman gevonden om haar doel te bereiken.

Henrij Momber (1617-1679)

Hij was afkomstig uit Dantzig maar bij zijn ondertrouw in 1643 woonde hij aan de Amsterdamse Keizersgracht. Na zijn huwelijk in het stadhuis met Maria Hoeck (1619-1655) lieten zij zich begin 1644 tezamen dopen in Bij 't Lam.⁴⁷ Sinds 1646 huurde hij voor 1000 gulden per jaar Herengracht 145, dat eigendom was van Bij de Toren. Zijn neef Willem Momber, die bij hem inwoonde, vinden we straks aan boord van het slavenschip Piëtas terug.⁴⁸ Met zijn echtgenote kreeg Henrij vijf kinderen. In 1650 liet hij een gerucht over een kind bij een voormalige dienstmaagd door de vrouw in kwestie zelf in een officiële verklaring tegenspreken.⁴⁹ In 1675 echter had de waarheid over meerdere buitenechtelijke kinderen hem achterhaald. De doopsgezinde kerkenraad, die klachten had vernomen dat hij te weinig voor hun onderhoud betaalde, liet de zaak maar rusten omdat zij niet het fijne ervan wist en hijzelf beweerde dat die kwestie tot het verleden behoorde.⁵⁰

In de periode augustus 1654 tot en met februari 1655 bedroeg zijn omzet in de Wisselbank 154.601 gulden.⁵¹ Zijn handel, onder meer op de Oostzeelanden, heeft in talloze notariële akten neerslag gevonden. Een bijzonder aspect hiervan wordt geïllustreerd door zijn sterfhuisinventaris. Van de 26 schilderijen die hierin voorkomen, zijn 'acht schilderijen van de Vorst van Courlant'.⁵² Hertog Jacobus (1610-1682)

45 SAA, 5075/1373[+letter]I, f. 4-4v, notaris Hendrik Schaef, 27-4-1660.

46 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 17, f. 61v, 14-9-1660.

47 Ondertrouw 2-7-1643 (SAA, DTB 677, p. 127); huwelijk stadhuis 26-7-1643 (SAA, DTB 945, p. 81); doop in Bij 't Lam 17-1-1644 (SAA, 1120/11, sectie Doopboek, p. 25, nrs. 11 en 12, met als getuige: Tobias Govertsz van den Wijngaert).

48 SAA, 1120/149, p. 1 en 31 en 5075/2721, p. 307, notaris Vincent Swanenburg, 17-2-1663 (Willem Momber).

49 SAA, 5075/1921, p. 432-433, notaris Joris de Wijze, 8-3-1650 (insinuatie aan en afvraging van Aaltje Leenderts).

50 SAA, 1120/125 (banboek van Bij de Toren en sinds 1668 van Bij 't Lam & de Toren), f. 30 (5-9-1675).

51 SAA, 5077/61, p. 151 en 1235.

52 SAA, 5075/2003, p. 658-678: 662, notaris Jacob van Loosdrecht, 21-4-1679.

van Koerland, gelegen in het tegenwoordige Letland, had hem in 1650 benoemd tot zijn factor (zaakwaarnemer) in de Republiek.⁵³ Al sinds de jaren 1640 knoopte de hertog banden met Hollandse kooplieden aan om zijn schepen in zijn naam vanuit de Republiek op West-Afrika te laten varen. In 1652 liet hij op het eiland Sint Andreas in de monding van de Río Gambia een handelsfort bouwen. Doordat hij van oktober 1658 tot april 1660 krijgsgevangene van Zweden was, dreigde zijn basis in Gambia verloren te gaan. De WIC-kamer van Amsterdam nam haar kans waar door begin 1659 met Momber als factor van de hertog een overeenkomst aan te gaan, waarbij zij voorlopig de zorg voor het fort op zich nam. De via het fort verhandelde goederen zouden aan Momber worden geleverd, waardoor de WIC uitzicht op de producten uit Gambia kreeg.⁵⁴

Henrij Momber als reder van De Piëtas (1659-'60)

Piëtas – Latijn voor vroomheid, mensenliefde en medelijden – als naam voor een slavenschip? Zoals we straks zullen zien waren er meer met een bizarre naam. De enige reder van De Piëtas was Henrij Momber in naam van de hertog van Koerland, aan wie het schip in eigendom toebehoorde.⁵⁵ De Hoge Raad stelde dit vast in een ‘geëxtendeerde sententie’ waaraan ook het volgende over de uitreding is ontleend.⁵⁶ Om legaal slavenhandel te kunnen drijven had Momber zijn boekhouder David van de Cruijs (1598/9-1680), ook lid van Bij 't Lam, gemachtigd om in zijn naam hierover in Enkhuizen een akkoord te sluiten met de WIC-kamer van het Noorderkwartier. Deze verleende op 26 mei haar licentie tegen een recognitie van 2000 gulden, te betalen ‘na gedane slaeffschen handel’. De toestemming gold overigens voor alle soorten handel op de Afrikaanse kust met uitzondering van de Goudkust. Doordat de WIC-kamer van Amsterdam bezwaar maakte tegen dit akkoord, moest ook daarmee

53 Het Utrechts Archief, toegang 32 (Familie van Boetzelaer), inv.nr. 1085 (coll. Jan de Groot): akte van aanstelling voor Henrij Momber als factor van de hertog van Koerland, 1-6-1650, met stukken betreffende de omstandigheden die tot zijn ontslag hebben geleid, 1653-1674.

54 SAA, 5075/2713, p. 233-235, notaris Vincent Swanenburgh, 4-2-1659; Zook, G.F., *The Company of Royal Adventures trading into Africa* (Lancaster PA, 1919). 29-30; Paesie, *Lorrendrayen op Africa*, 29; Winter, *De Westindische Compagnie*, 170-171.

55 TSTD Voyage ID 11384 met Jacob Hinlopen en (diens zwager) Louis Quickelenburg als reders zonder Momber. Hinlopen was echter bodemer: SAA, 5075/4765, p. 189-192, notaris Stephanus Pelgrom, 2-10-1676. Quickelenburg wordt ten onrechte in een attestatie van matroos Adriaen Jansz genoemd als medereder naast Momber: SAA, 5075/1366, f. 71v, notaris Hendrik Schaef, 5-4-1662.

56 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad van Holland en Zeeland), inv.nr. 758, f. 127v-144v: 127v en 142v (m.n. Jacob Hinlopen, Jan Broers en Jan Mathijsz Smits waren geen medereders).

worden onderhandeld, wat op 18 augustus resulteerde in een identieke licentie tegen een extra te betalen recognitie van 3000 gulden. Voor de nakoming van beide contracten stelde Momber zich borg voor 12.000 gulden.⁵⁷

Onder de vierentwintig assuradeurs die hij voor De Piëtas contracteerde bevonden zich Haarlemse doopsgezinden als Adriaen Crommeling (?-1661) en Pieter de Clercq (1631-1666) en Amsterdamse doopsgezinden als de eerder genoemde Jacob van Hummel, Arent van der Meersch (1601-1667), zijn schoonzoon Gijsbert Abrahamsz de Veer (1628-1683), Gijsbert Claesz de Veer (1627-1680) en diens compagnon Lieven van Coppenol junior (1622/3-1671).⁵⁸ De Piëtas 'met zijn geschut, munitie, gereetschappen ende aencleven van dien' werd verzekerd voor 17.000 gulden en de lading voor 10.000 gulden. Momber nam hiermee een risico, want De Piëtas had een getaxeerde waarde van 30.000 gulden en was in Amsterdam en Enkhuizen bevracht met 33.754 gulden aan handelswaar, 'alles dienende om daervoor op de cust van Africa het schip vol slaven te handelen'. Op de rede van Ameland werd nog eens voor 27.850 gulden aan victualiën ingeladen 'om de in te handelen slaven daermede voor een jaer te spijsen'.⁵⁹

Met schipper Arent Jacobsz van Huijsduijnen aan het roer vertrok De Piëtas op 19 mei 1659 van de rede van Texel naar de kust van West-Afrika, om vandaar met 'een goed getal slaven' naar de Río de la Plata en naburige plaatsen te zeilen. Eerst werd Ameland aangedaan, waar kapitein Andries Crava zich inschepte, die de schipper instrueerde over de te varen koers, waarna de reis op 11 juni echt kon beginnen. Na lang sukkelen door acht weken windstilte kwam De Piëtas op 20 november in Sierra Leone aan. Daar werden twee slaafgemaakten en enige olifantstanden gekocht, verversingen, water en brandhout ingenomen, totdat het schip op 28 december verder zeilde naar de kust van Guinea, en vanaf Cabo de Monte de kust van Guinea langs voer tot aan Axim, grenzend aan maar net niet behorend tot de Goudkust. In de baai van Axim werd De Piëtas begin januari 1660 aangehouden door De Eendracht, een schip van de WIC-kamer Delft. Toen de gezagvoerder te horen kreeg dat De Piëtas in Letland thuishoorde, wilde hij het WIC-contract zien en het paspoort van de hertog, dat echter in het Latijn gesteld was. Zijn hoofdcommies moest het eerst voor hem vertalen waardoor De Piëtas pas de volgende dag ongemoeid kon doorvaren. Het voer voorbij de Goudkust naar Popo, dichtbij Ardra aan de Slavenkust. Onderweg verkochten zwarten, die met kano's langsij kwamen, Quaqua-kleden en

57 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad), inv.nr. 758, f. 127v-144v: 127v-129.

58 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad), inv.nr. 758, f. 140-140v. Zie ook SAA, 5075/2216A, p. 248-249, notaris Adriaen Lock, 8-2-1664.

59 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad), inv.nr. 758, f. 141.

Uitsnede uit: *Nigritarum Regnum*, Amsterdam, Erven van J. Janssonius ca. 1664. Herskovits Library of African Studies, Northwestern University Libraries. Onderstreept: Ardra en Popo

olifantstanden. Voor anker liggend op de rede van Popo kocht De Piëtas zes weken lang slaafgemaakten in, die door vijf à zes daartoe ingehuurd zwarten in hun kano's aan boord werden gebracht. Zondag 29 februari 1660 kwam aan deze menshandel een onverwacht einde doordat drie schepen van de WIC-kamer Amsterdam met enkele kanonschoten maar zonder bloedvergieten De Piëtas overmeesterden en te Elmina opbrachten. Daar werden schip en lading, inclusief de menselijke, door de WIC verkocht.⁶⁰ De 133 à 135 op de rede van Popo ingeladen slaafgemaakten werden overgeplaatst op De Geboorte Christi, de wederom bizarre naam voor het Amsterdamse slavenschip van Jan Tilly en Casper Hattingh, die aan de WIC een deel van hun opbrengst in West-Indië beloofden.⁶¹ De confiscatie werd op 17 oktober 1660 door een sententie van de gouverneur te Elmina bekrachtigd.

Momber, die in hoger beroep bij het Hof van Holland restitutie eiste, liet in de jaren 1660 door opvarenden van De Piëtas verklaringen afleggen over de afgelegde route en de verrichte handel. Beschuldigingen van de WIC dat opvarenden met

60 SAA, 5075/2717A, p. 1153-1154, notaris Vincent Swanenburg, 23-3-1661; 5075/2718, p. 7, notaris Vincent Swanenburg, 2-7-1661; 5075/1361, f. 126v-127v, notaris Hendrik Schaef, 16-8-1660; 5075/1362, f. 32v-33v, notaris Hendrik Schaef, 18-8-1660; 5075/1363, f. 51v-52v, notaris Hendrik Schaef, 25-3-1661.

61 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad), inv.nr. 758, f. 129v-130 en 134. Zie ook TSTD Voyage ID 98804.

toestemming van Momber privéhandel op de kust van Guinea hadden gedreven en dat ook de Goudkust zou zijn aangedaan, worden onder anderen weersproken door Andries Crava en Henrijs neef Willem Momber, die als onderkoopman had meegevoerd.⁶² De WIC, die tegen een veroordeling door het Hof in beroep ging, kon niet bewijzen dat Momber met De Piëtas de voorwaarden van de licentie had geschonden. De Hoge Raad veroordeelde de WIC tot een schadevergoeding van 28.000 gulden plus rente voor de Piëtas en van 26.000 gulden plus rente voor de goederen.⁶³ Voor de schadevergoeding van de geconfisqueerde slaafgemaakten was nader onderzoek nodig, omdat de raadsheren het niet eens waren over hun waarde.

Abraham Jacobsz Greven en de broers Lodewijk en Pieter Oosterling

Voor de goederen waarin Abraham Jacobsz Greven (1629-vóór 11.5.1660) handelde, variërend van gezouten vlees tot kamerijksdoek, bevrachtte hij schepen die onder meer op West-Indië en Nieuw-Nederland voeren. Niet altijd met goede afloop. Het met slechts twee kanonnen bewapende schip De Parel, waarvan hij niet alleen samen met 43 andere kooplieden bevrachter was maar voor 4/32 part ook mede-eigenaar, werd in 1657 op weg naar West-Indië door een Biskajer kaper op de Noordzee genomen, te San Sebastian opgebracht en leeggeroofd.⁶⁴

Eind 1653 was hij gedoopt in Bij de Toren, ruim een jaar na zijn huwelijk met Elsjie Wijnants Coningh (ca. 1621-1665), die zich daar al in 1641 had laten dopen.⁶⁵ Bij hun ondertrouw waren van hem drie voogden aanwezig, onder wie Jan Pietersz Oosterling, de vader van Lodewijk en Pieter. 'Elsje Konings, Wynands dochter' was een van de 58 'Amsterdammer fyne zusjes', aan wie Jan Hendriksz Glazemaker in 1643

62 SAA, 5075/1141, f. 315v-316, notaris Joost van de Ven, 24-6-1662; 5075/1143, f. 127-128, notaris Joost van de Ven, 3-11-1662.

63 Nationaal Archief, toegang 3.03.02 (Hoge Raad), inv.nr. 655, f. 27 (resolutie 26-6-1670 tot de sententie). Hier is sprake van 164 slaafgemaakten. Voor de schadevergoeding aan Momber door de WIC-kamers Amsterdam en Zeeland, zie ook Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 30, f. 77, notulen 6-11-1670.

64 SAA, 5075/2202, p. 972-973, notaris Adriaen Lock, 25-6-1657 (ondertekend door alle bevrachters); 5075/2203, p. 73-74 en 509-510, notaris Adriaen Lock, 16-7-1657 (kaping) en 9-10-1657 (Greven reder voor 4/32 part, Antonis Luis voor 25/32 part en de schipper, Adriaen Pietersz van Ilpendam, voor 3/32 part); 5075/2272, f. 755v-756v (afschrift), notaris Adriaen Lock, 8-11-1657 (opgebracht te San Sebastian en leeg geroofd, ook van de twee kanonnen); 5075/2205, p. 440, notaris A. Lock, 17-9-1658 (schip gekocht in 1657; uitgevaren 17 mei).

65 SAA, 1120/123, f. 35 nr. 1 (verzoek doop) en f. 36 (doop 12-12-1653); 1120/123, f. 6v nr. 16 (doop van 'de dochter van Maijke Coninghs' 15-12-1641). Ondertrouw 13-9-1652 in SAA, DTB 681, p. 242.

zijn vertaling van *De deugdelyke vrouw* opdroeg.⁶⁶ Zij was een nicht (oomzegster) van de remonstrantse schilder Salomon (de) Coningh (1609-1656).⁶⁷ Van diens hand zijn vier van de veertig schilderijen in de boedelinventaris die in 1660 naar aanleiding van het faillissement van Greven is opgemaakt. Een schilderij van Rembrandt, 'daer Christus de voeten wast', sierde de zijkamer van hun huis op het Singel, gelegen dichtbij de kerk van hun gemeente. Elsje Coningh, die als weduwe zijn insolvente boedel aanvaardde, beloofde de commissarissen van de Desolate Boedelkamer de crediteuren te zullen voldoen.⁶⁸ Tot aan haar hertrouwen in 1665 toe verdiende zij de kost met een winkel in linten, koorden en galonnen.⁶⁹

Jan Pietersz Oosterling, leerkoper aan de Middeldam, zijn dochters Jannetje en Mayke en zijn zonen Lodewijk en Pieter waren allen lidmaten van Bij 't Lam. Mayke Oosterling, die ongehuwd bleef, behoorde ook tot de 'Amsterdammer fyne zusjes' van Glazemaker. De koopman Lodewijk Oosterling (1623-1701), die tweemaal trouwde met medelidmaten, werd in 1674 aangeslagen voor een vermogen van 36.000 gulden.⁷⁰ Van 1684 tot en met 1688 was hij diaken van Bij 't Lam & de Toren. Zijn ongehuwde broer Pieter Oosterling (?-1693) maakte in 1679 een testament waaruit blijkt dat de broers in de WIC participeerden. Niet alleen legateerde hij duizend gulden aan Bij 't Lam maar ook aan zijn broer Lodewijk onder meer 'de helft van 1250 guldens capitale levendige Westindische actie ter camere dezer steede, waervan sijn broeder de wederhelft toebehoort ende die daarvan de pampieren ende bescheijden onder hem is hebbende.'⁷¹ Beiden hadden dus belang bij succesvolle reizen van de slavenschepen van de WIC.

Greven en de gebroeders Oosterling als reders van De Bleeckerije (1659-'60)

Christus die de voeten van zijn discipelen wast, viel bij Greven ongetwijfeld esthetisch in de smaak maar de daarin verbeelde nederigheid vond bij hem geen navolging. Samen met de gebroeders Oosterling heeft hij het slavenschip De Bleeckerije uitgereed.

66 Keyser, M. (red.), *Glazemaker 1682-1982. Catalogus bij een tentoonstelling over de vertaler Jan Hendriksz Glaemaker in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* (Amsterdam, 1982), 14 en 85.

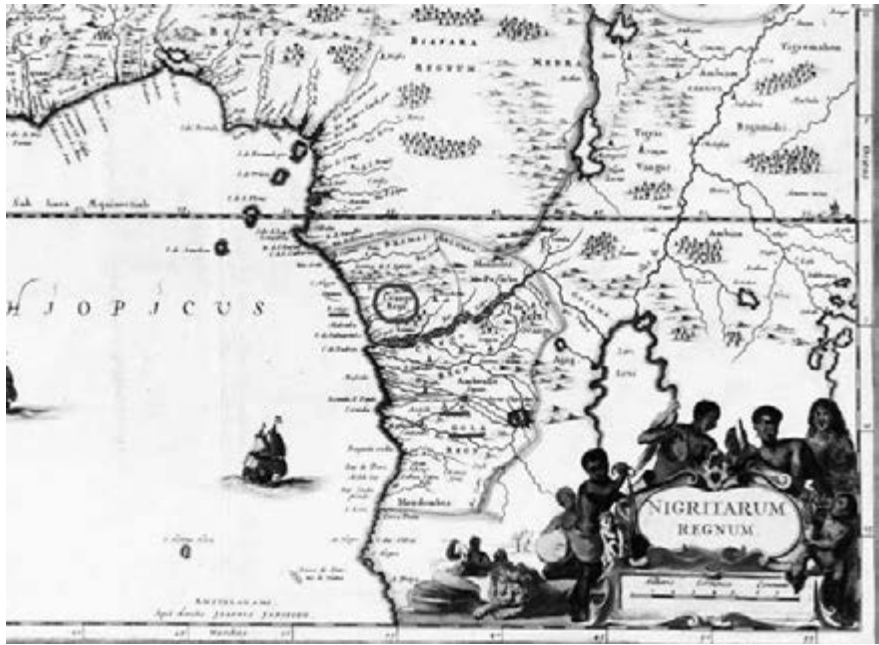
67 Voor het doopsgezinde milieu van deze schilder, zie Lambour, R., 'Het doopsgezind milieu van Michiel van Musscher (1645-1705) en van andere schilders in zeventiende-eeuws Amsterdam: een revisie en ontdekking', in: *Oud Holland* 125-4 (2012), 193-214, en in: *Doopsgezinde Bijdragen* 38 (2012), 223-258, 197.

68 SAA, toegang 5072 (Desolate Boedelkamer), inv.nr. 588, f. 16-23v, boedelinventaris 10-3-1660, en inv. nr. 15, f. 137, overname schulden 11-5-1660.

69 SAA, 5075/1992, f. 261v, notaris Jacob van Loosdrecht, 11-8-1665; verkoop winkel en winkelwaren.

70 SAA, 5028/662, f. 161v: aanslag 180 gulden. Trouwde 1645 Maria Engelenburgh (1623-1653) en 1654 Elisabeth Noortdijck (1634-1694).

71 SAA, 5075/2184, p. 166-173: 168, notaris Adriaen Lock, 12-11-1679.

Uitsnede uit: *Nigritarum Regnum*, Amsterdam, Erven van J. Janssonius ca. 1664. Herskovits Library of African Studies, Northwestern University Libraries

Met Michiel Michielsz aan het roer vertrok hun schip in augustus 1659 van de rede van Texel naar 'Angola', de toenmalige benaming van het Loango-Angola kustgebied aan weerszijden van de Congo-rivier.⁷² In Malemba (in het Loango-kustgebied, nu Gabon) werden in december 1659 de slaafgemaakten ingeladen die in mei 1660 in Cumana aan de Caribische kust van het huidige Venezuela werden verkocht.⁷³

⁷² SAA, 5075/2754, p. 206, notaris Pieter van Buijtene, 10-8-1660: attestatie op verzoek van de weduwe van Abraham Jacobsz Greve(n) en Pieter en Lodewijk Oosterling door zes opvarenden van De Bleeckerijde dat het onder schipper Michiel Michielsz in augustus 1659 van Texel vertrok naar Angola, daar aan de kust handel dreef en enige dagen geleden arriveerde in de Scholbalg (het zeegat ten westen van Schiermonnikoog). Incorrect Greze, Bleeckertje en september 1659 in TSTD Voyage ID 44222 en in Appendix B (Direct Dutch Slave Trade to the Spanish Empire) in: Klooster, W., *The Dutch Moment. War, Trade and Settlement in the Seventeenth-Century Atlantic World* (New York, 2016), 269.

⁷³ De TSTD noemt als enige bron de *Dataset of 17th century Dutch slave trading voyages* van Franz Binder in het Wilberforce Institute for the Study of Slavery and Emancipation (University of Hull), dat een verzoek om nadere informatie helaas niet heeft beantwoord. In Malemba had de WIC van 1641 tot 1684 een handelspost.

Na de terugkomst van De Bleeckerije begin augustus 1660 kregen de participanten ruzie met de schipper over de afrekening. De weduwe Greven, als erfgename van haar man eigenares van de helft van het schip en de lading, en de broers Oosterling, ieder eigenaar van een kwart, eisten van hem nadere verantwoording. Tot hun gevolmachtigde in deze zaak, die hij ook voor het gerecht mocht brengen, benoemden zij de doopsgezinde koopman Robbert van der Schagen (1621-1680). Als beloning voor zijn te nemen moeite maakten zij hem per direct voor een achtste part mede-eigenaar van alles wat hen toekwam, waaronder het schip, het onverhandelde restant van de lading, een wisselbrief van 26.800 gulden – kennelijk de opbrengst van de gehele handel inclusief slaafgemaakten – en ruim 400 pond olifantstanden.⁷⁴ Een week eerder had de schipper zelf door negen opvarenden een verklaring laten afleggen over de vaart van De Bleeckerije naar 'Lemba (Malemba) in Angola, alwaer de requirant (Michiel Michielsz) zijn handel in slaven gedaen hebbende, zijluijden met deselve slaven alsdoen vertrocken na Commena (Cumana) en vervolgens van daer na dese stadt Amsterdam.' Volgens hen was er in Angola geen handel gedreven aan Rio Chester of 'Caep de Loop' (Cabo de Lopo Gonsalvez?). Ondanks geruchten over een kast met onder meer zilveren muntstukken waren de enige goederen die de schipper voor zich in privé aan boord had genomen 36 olifantstanden, in totaal ruim 440 pond, een civetkat en in Cumana wat tabak.⁷⁵

De merkwaardige naam van het schip is te danken aan de beroemde lijnwaadblekerij in de omgeving van Haarlem. Onder de scheepslading bevond zich namelijk 'Slesiger' (Silezisch) lijnwaad. Het restant daarvan dat in fort Elmina was achtergebleven, verkocht Lodewijk Oosterling in 1661 aan de gouverneur aldaar, Jasper van Heussen.⁷⁶

Goyken Elbertsz (1596/7-1663)

De zeilmaker Goyken Elbertsz – zijn familienaam Snoeck gebruikte hij zelf nooit – liet zich in 1617 dopen in de gemeente Bij de Toren.⁷⁷ In 1631 werd hij in het Kohier van de 200^e penning aangeslagen voor een vermogen van 18.000 gulden en in 1642 behoorde hij tot de vijftig meest vermogende lidmaten aan wie een extra bijdrage

74 SAA, 5075/1980, f. 398v-399, notaris Jacob van Loosdrecht, 21-8-1660. Twee akten: de volmacht en de eigendomsoverdracht van een achtste part.

75 SAA, 5075/2754, p. 223-225, notaris Pieter van Buijtene, 14-8-1660.

76 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 27, f. 85v, 9-6-1661. Van Heussen was van 20 mei 1659 tot eind april 1662 de directeur-generaal in Elmina.

77 SAA, 1120/117, f. 25 nr. 3, 6-9-1617.

werd gevraagd om behoeftige leraren te steunen.⁷⁸ In de periode augustus 1654 tot en met februari 1655 bedroeg zijn omzet in de Wisselbank 148.268 gulden.⁷⁹ Als geslaagd zakenman werd hij in de jaren 1650 in diverse stedelijke functies benoemd: door schepenen tot commissaris van het Touwwerk en door burgemeesters tot een van de twee oppercommissarissen van de Nieuwe Waal.⁸⁰ Als voornaam reder en bevrachter van schepen die op de Levant voeren, zat hij bovendien sinds 1652 in de directie van de Levantse Handel.⁸¹ Hij woonde op het Singel bij de Korsjesbrug en was getrouwd met Grietje Jelmers (1601/2-?), met wie hij één overlevend kind had, Elbert Goykens (1626-1663). Deze promoveerde in 1649 tot doctor in de medicijnen, liet zich in 1653 remonstrants dopen en trouwde in 1654 met Agatha Munter (1632-1687), dochter van de latere burgemeester Joan Munter.

Compagnon van Goyken Elbertsz in het uitreden van schepen was sinds 1641 de niet-doopsgezinde Cornelis Gijsbertsz van Goor op Herengracht 120. In 1654 verhuurden zij hun schepen De Gidion en De Prins, elk bewapend met 26 kanonnen, voor 1620 gulden per maand per schip aan de VOC voor een reis van Amsterdam naar Batavia en terug.⁸² De doopsgezinde weerloosheid speelde in het business model van Goyken Elbertsz geen rol. Met zijn eveneens Waterlands-doopsgezinde broer Aris Elbertsz Snoeck (1597/8-1652) verhuurde hij in 1652 hun schepen De Meerman en De Erasmus aan de equipagemeeesters van de Rotterdamse admiraliteit met de belofte elk schip te zullen voorzien van 48 kanonnen, 3500 pond buskruit, 20 ronde kogels, 18 musketten, 400 pond musketkogels, 12 pistolen en 500 pond lood.⁸³

Goyken Elbertsz als reder van De Hoop (1658-'59)

De TSTD noemt hem samen met Cornelis Gijsbertsz van Goor, Claes Jacobsz Voogt en Hans Hoeff als reder van het slavenschip De Hoop, dat eind juni 1658 van de rede van Texel vertrok.⁸⁴ Volgens schipper Outger Simonsz Pranger bereikte het begin september de kust van Guinea, waar het negen à tien weken bleef, vandaar naar

78 SAA, 5044/460, f. 74 nr. 61, en 1120/152, f. 16 (14-5-1642 toezegging van 100 gulden).

79 SAA, 5077/61, p. 676.

80 SAA, toegang 5031 (Burgemeesters, ambten en officiën), inv.nr. (hierna 5031/) 50, [ongepagineerd], 11-4-1653 (Goyjken Elberts), en 3-4-1654 (Goyjken Elberts Snoeck), en toegang 5023 (Burgemeesters, groot-memoriaal), inv.nr. 4, f. 151 (Nieuwe Waal 19-2-1658).

81 Nationaal Archief, toegang 1.03.01 (Directie Levantse Handel), inv.nr. 1, p. 88, benoemingen op 3-9-1652, 19-5-1654, 5-10-1656, 27-9-1657, 5-2-1660, 2-3-1661, 18-4-1663, en 9-7-1664.

82 SAA, 5075/2197, p. 170-171, notaris Adriaen Lock, 15-8-1654, en afschrift: 5075/2269, f. 531-532.

83 SAA, 5075/2279, p. 32-33, notaris Jacob de Winter, 22-3-1652.

84 TSTD Voyage ID 98816.

Kaap de Lopo Gonsalves voer waar het wegens lekkages eerst nog een maand lang moest worden opgekalefaterd, voordat het medio maart 1659 aan de andere kant van de oceaan kon arriveren in de Río de la Plata.⁸⁵ In deze attestatie noemt hij als reders Claas Jacobsz Voogt, Hans Houff en consorten'. Elbertsz en Van Goor zouden dan onder de laatste noemer moeten vallen. Inderdaad noemt Freeman in zijn studie over Hollandse handelaren op de Río de la Plata, waarvoor hij ook Spaanse bronnen gebruikte, Goyken Elbertsz als een van de reders.⁸⁶ Zij hadden 160 kisten handelswaar meegestuurd, waarmee de supercargo, hun handelsagent op het schip, de slaafgemaakten heeft kunnen inkopen. Dit was Pieter van de Zijpe, die over deze barre slavenreis de volgende onthulling heeft gedaan.⁸⁷ Van de 421 aan de kust van Guinea ingeladen slaafgemaakten die in januari 1659 op De Hoop de oceaan overstaken, is 58 percent onderweg gestorven. De resterende 178 slaafgemaakten werden op de slavenmarkt van Buenos Aires verkocht voor in totaal 41.000 'stukken van achten' (102.500 gulden), dus ruim 575 gulden per persoon. Voor de thuisreis bleek het schip niet meer zeewaardig. De bemanning werd daarom afgedankt en het schip voor 13.750 gulden verkocht. Op een ander schip teruggekeerd kon de supercargo eind augustus 1660 de totale opbrengst van schip en slaafgemaakten aan de vier reders overhandigen: 116.250 gulden in speciën en ongemunt zilver.

Het familienetwerk Van Aldewerelt / Snoeck / Rooleeuw

Jacob van Aldewerelt (1620-1677) en zijn vrouw Geertruyd Schouten (1622/3-1677) waren sinds 1640 leden van de gemeente Bij de Toren.⁸⁸ Hij brak al vroeg met de spelling 'Alderwerelt' van de meeste familieleden. Als voornaam zijdedwinkelier werd hij begin 1649 door de burgemeesters benoemd tot een van de twee hoofdmannen van de keurhallen van de zijde.⁸⁹ In de periode augustus 1668 tot en met februari 1669 bedroeg zijn omzet in de Wisselbank 63.547 gulden.⁹⁰ In 1670 verhuisde hij van Warmoesstraat 70 naar het duurdere Herengracht 615. In 1674 was zijn omzet in de Wisselbank gestegen naar 103.872 gulden en bedroeg zijn vermogen volgens

85 SAA, 5075/1135, f. 21-22, notaris Joost van de Ven, 5-10-1660.

86 Freeman, D., *A Silver River in a Silver World. Dutch Trade in the Río de la Plata, 1648-1678* (Cambridge, 2020), 102-103.

87 SAA, 5075/1309, p. 73-75, notaris Hendrik Schaef, 1-10-1660.

88 SAA, 1120/123, f. 2v nr. 2, zijn doop 27-2-1640, en f. 3 nr. 8, haar doop 28-5-1640.

89 SAA, toegang 5023 (Burgemeesters, groot-memoriaal), inv.nr. 3, f. 273 (zonder datum tussen de resoluties van 30-1-1649 en 10-3-1649). Het tractement zou later worden vastgesteld.

90 SAA, 5077/67, p. 174.

het Kohier van de 200^e penning 150.000 gulden.⁹¹ In hetzelfde jaar verging voor de kust van Schiermonnikoog het schip De Witte Haas, waarbij de repatriërende directeur-generaal van Elmina, Dirck Wilree, om het leven kwam.⁹² Het schip was in Elmina bevracht met een kostbare lading ivoor. Hiervan konden 1212 olifantstanden door vissers uit de Waddenzee worden geborgen. Wanneer zij het bergloon uit handen van de reders en eigenaars van het schip in ontvangst nemen, blijken dit de volgende kooplieden te zijn: Jacob van Aldewerelt, Mathijs ten Broeck, Jan Baptista van Rensselaer, Pieter van Werkhoven en Abel de Wolf.⁹³ Voor zijn handel op Rusland, de Levant, Oost- en West-Indië was Van Aldewerelt niet alleen partenreder maar kocht hij ook complete schepen op.⁹⁴ Voor het weerloosheidsbeginsel was ook in zijn business model geen plaats. In 1674 bevrachtte hij voor een transport naar Archangel het met zes kannonnen bewapende schip De Korenmolen en na zijn dood bleek hij voor 2100 gulden aandeelhouder geweest te zijn in de VOC ter kamer van Hoorn.⁹⁵

Jacobs schoonzuster Catharina Schouten (1631/2-1655), ook lid van Bij de Toren, trouwde in 1654 met Jan Arisz Snoeck (1632/3-1687). In hun contract van huwelijksvoorwaarden kon Snoeck haar als douarie 12.000 gulden toezeggen, waarbij zijn oom Goyken Elbertsz een van zijn getuigen was.⁹⁶ In 1657 hertrouwde Snoeck met een lid van Bij 't Lam, Susanna Schouten (1631/2-1711), weduwe van Jan Glimmer, de halfbroer van Joost Glimmer.⁹⁷ Bij de remonstrantse kinderdoop in 1666 van hun dochtertje Justina Magdalena was een van de getuigen Susanna's oom van moeders zijde Justus Bake, die we kennen van de Gambia-compagnie van Joost Glimmer. Hoewel twee van hun vijf kinderen de kinderdoop kregen, mag Snoeck in dit overzicht niet ontbreken omdat hij zich kort voor zijn dood alsnog liet dopen in Bij 't Lam & de Toren.⁹⁸ Van

91 SAA, 5077/77, p. 174 en 5028/662, f. 556v.

92 SAA, 5075/4218B, p. 994-995, notaris Dirk van der Groe, 24-6-1710: attestatie door twee getuigen op verzoek van Maria Wilree dat zij zijn enige dochter en erfgename is.

93 SAA, 5075/3777B, p. 417, notaris Adriaen van Santen, 24-10-1674. Met dank aan Ruud Koopman.

94 SAA, 5075/2233, p. 798-799, notaris Adriaen Lock, 29-7-1670: hoekerschap De Vos; 5075/2234, p. 978-979, notaris Adriaen Lock, 19-12-1670: pinasschip De Fortuin; 5075/2244B, p. 723-724, notaris Adriaen Lock, 12-7-1674: fregatschip De Prins van Oranje.

95 SAA, 5075/2244B, p. 1151-1157, notaris Adriaen Lock, 15-6-1674; 5075/2256, p. 57-58, notaris Adriaen Lock, 16-1-1679 (zijn VOC-aandeel verkocht door zijn erfgenamen).

96 SAA, 5075/1972, f. 101-101v, notaris Jacob van Loosdrecht, 29-3-1654.

97 Zijn 1^e vrouw gedoopt 17-3-1647: SAA, 1120/123, f. 21, nr. 21: Trijntje Schouten. Hij gedoopt in Bij 't Lam & de Toren 30-11-1687: SAA, 1120/213, p. 105, zijn 2^e vrouw in Bij 't Lam 28-2-1655: SAA, 1120/11, sectie Doopboek, p. 45 nr. 16 als Susanna Glimmer; getuigen: 'Jan Glimmer, haer man, en Doctor Galenus'.

98 Remonstrantse kinderdopen: Justina Magdalena 30-5-1666 (SAA, DTB 301, p. 100) en Lourens 6-11-1670 (DTB 301, p. 117). Susanna (geboren 1658), Debora (geb. 1659/60) en Catharina (geb. 1663/64) bleven ongedoopt. Jan Arisz Snoeck werd 28-9-1687 op zijn ziekbed gedoopt: SAA, 1120/213, p. 105.

oorsprong kruidenier-koopman had hij in 1669 voor 19.000 gulden uit familiebezit de lijnslagerij Snoeck bij de Haarlemmerpoort gekocht, waar kabeltouw werd geproduceerd dat hij tot in Spanje exporteerde.⁹⁹ Samen met Jacob van Aldewerelt participeerde hij in het uitreden van schepen voor de gewone handelsvaart, zoals naar de Levant.¹⁰⁰ Van 1670 tot 1674 daalde zijn omzet in de Wisselbank van 21.624 naar een bescheiden 16.427 gulden.¹⁰¹ Voornaam wonend op Keizersgracht 165 in het huis De Vogelzang en in 1674 aangeslagen voor een getaxeerd vermogen van 68.000 gulden, had hij echter geen reden tot klagen.¹⁰²

Jacobs dochter Elisabeth van Aldewerelt (1642-1715), lid van Bij de Toren, trouwde in 1665 met Abraham Rooleeuw (ca. 1636-1693), eveneens lidmaat.¹⁰³ Als douarie kon Rooleeuw haar in het huwelijksvoorwaardencontract 10.000 gulden toezeggen.¹⁰⁴ Deze zijdelakenwinkelier in De Rode Leeuw op Nieuwendijk 42 werd in 1674 aangeslagen voor een vermogen van 20.000 gulden.¹⁰⁵ Hij overleed op Leidsegracht 14, dat hij in 1683 voor 11.675 gulden had gekocht en in 1684 voor 3000 gulden had uitgebreid met het achterhuis van het nog steeds bestaande huis Marseille op Keizersgracht 401.

Abraham Rooleeuw als reder van De Sint Jan (1668-'69)

Voor het schip De Sint Jan dat onder schipper Gerrit Vonck eind juni 1668 naar Ardra en vandaar naar Curaçao vertrok, had de hoofdreder, Jan Pietersz Backer, twee maanden eerder toestemming van de WIC-kamer Amsterdam gekregen om het 'te senden op den slaeffschen handel'.¹⁰⁶ In de tussentijd had hij met de bewindhebbers onderhandeld over de voorwaarden. Dat betrof vooral het aantal slaafgemaakten dat met het schip, dat eigenlijk te oud was, vervoerd mocht worden. Nadat de WIC het schip door een scheepstimmerman had laten inspecteren, was een maximum van '300 negros' vastgesteld. Daarmee niet tevreden kreeg Backer gedaan dat 'aen

99 SAA, 5075/2625D (door brandschade ongepagineerd, scans 283-289), notaris Gerrit Steeman, 14-12-1669 (begint met een afschrift van een niet overgeleverde akte van notaris Adriaen van Santen, 6-12-1669), en 5075/3219, f. 390, notaris Henrick Outgers, 4-8-1674.

100 SAA, 5075/2244A, p. 275-276, notaris Adriaen Lock, 1-6-1674 (wisselprotest)

101 SAA, 5077/70, p. 359 en 5077/77, p. 359.

102 SAA, 5028/662, f. 516v.

103 SAA, 1120/124, f. 16v nr. 24: zij gedoopt 14-12-1664, en f. 13v nr. 51: hij gedoopt 25-11-1663.

104 SAA, 5075/1973, f. 290v-291, notaris Jacob van Loosdrecht, 10-3-1665.

105 SAA, 5028/662, f. 162v. Zijn Wisselbank-rekening begint 1-8-1681 met 40.921 gulden.

106 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 26v, 25-6-1668 (vertrek), en f. 16v, 7-5-1668 (toestemming).

den commies aen Ardra sal werden geschreven dat hij het voorschreven schip 300 slaaven sal ingeven ende alsdan sal examineren of hetselvige bequamelijck meerder sal connen voeren ende in dien gevalle soo veel meer nogh sal inscheepen als hij sal oordeelen dat hetselvige sonder ondiens ende schaade van de compagnie sal connen transporteren.¹⁰⁷ In juni 1669 was het schip na gedane zaken weer behouden in patria teruggekeerd. Abraham Rooleeuw verschijnt als reder in beeld wanneer Gerrit Vonck later dat jaar op verzoek van Rooleeuw en Gerard Bessels voor de notaris getuigt dat Paulus Claeijssens, van Gent, voor 3/64 parten hun medereder in het schip De Sint Jan was geweest.¹⁰⁸ Andere medereders waren Jan Pauwelsz Cloos, Johan van de Putte en tenslotte Nicolaes Tijmonsz Pot die samen met Jan Pietersz Backer 48/64 parten in het schip bezat.¹⁰⁹

Jan Arisz Snoeck als reder van De Zon (1669-'70)

Eind augustus 1669 kwamen 'de reders' van het schip De Vergulde Zon, gevoerd door schipper Willem Jan Stoffelsz, met de WIC-kamer Amsterdam overeen dat het schip '600 negros' van Ardra naar Curaçao over zou brengen. De recognitie voor de WIC bedroeg 1220 gulden.¹¹⁰ Eind november kwam de door de WIC aangenomen supercargó van het schip, dat op het punt stond te vertrekken, zijn afscheid nemen in het West-Indisch Huis.¹¹¹ Het vertrek uit Texel moest echter worden uitgesteld doordat de schipper ernstig ziek was geworden en naar huis was gegaan. Hij liep al een tijdje mee; in 1658 had hij in de Zweeds-Hollandse zeeoorlog met zijn schip De Kogge deel uitgemaakt van de Hollandse vloot tijdens de slag in het Öresund.¹¹² Nu besloot hij in zijn plaats zijn onderstuurman Jan Cornelisz Lastdrager als schipper aan te stellen. Eind december 1669 keurden de reders deze benoeming goed en machtigden zij de nieuwe schipper de voorgenomen reis naar de kust van Guinea te maken. Deze reders waren, in volgorde van hun handtekeningen onder deze akte: Arnout de Raet, Marcus Broen, Johan Hulft, oudschepen, Jan Arisz Snoeck, David van Baerle, Mathijs

107 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 18v, 14-5-1668 (300); en f. 23v, 7-6-1668 (300 of meer).

108 SAA, 5075/2231, p. 385, notaris Adriaen Lock, 9-10-1669.

109 TSTD voyage ID 44282. Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 86, 4-3-1669 (Backer en Pot).

110 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 126v, 26-8-1669.

111 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 145v, 21-11-1669.

112 Ballhausen, P.C., *Der Erste Englisch-Holländische Seekrieg 1652-1654. Sowie der Schwedisch-Holländische Seekrieg 1658-1659* (Dordrecht, 1923), 715.

ten Broeck, Hans Hontum, Abraham Boddens, Joannes en Laurens de Rasiere.¹¹³ De TSTD noemt Jan Arisz Snoeck ook als medereeder van een slavenreis met het schip De Zon die onder schipper Willem Jan Stoffelsz van september 1667 tot oktober 1668 plaats heeft gehad.¹¹⁴

Jacob van Aldewerelt als reder van De Juffrouw Aletta (1668-'69) en De Griffioen (1670-'72)

De reders van De Juffrouw Aletta waren in 1668 met de Amsterdamse vertegenwoordigers van de Franse WIC te Parijs, de kooplieden Guillaume en Michel Henry, overeengekomen dat het schip met Jan van Arel aan het roer naar de kust van Ardra zou zeilen, 'om aldaer te handelen zoo veel Arderse swarten ofte negers als het den schipper mogelijk sal sijn, zijnde het schip bequaem om omtrent 500 stucx te voeren'.¹¹⁵ Hiervan waren er 200 bestemd voor het Zuid-Amerikaanse eiland Cajana en de rest voor Martinique, Guadeloupe, Sint Christoffel of andere Caribische eilanden. Twee derde deel van de slaafgemaakten moest bestaan uit mannen, een derde uit vrouwen, en voor elke gezonde man of vrouw zou de schipper met 2200 Franse ponden suiker betaald worden. Drie maanden later kregen de reders op mindering hiervan 12.000 guldens in contant geld uitbetaald.¹¹⁶

In deze twee akten worden als reders van De Juffrouw Aletta genoemd: Jan Vlasblom, Mathijs Bode (1612-1670) en Heerman Abrahamsz (1629-1680).¹¹⁷ De laatstgenoemde, die zelf altijd tekende als Heereman Abramsen, was volgens de TSTD reder van niet minder dan 22 slavenschepen. Voor de huidige context is hij vooral interessant als hoofdreders en boekhouder van de vier slavenschepen De Juffrouw Aletta, De Gouden Griffioen, De Afrika en De Amerika. In die hoedanigheid verleende hij op 27 november 1671 aan een koopman op Curaçao een volmacht om van de WIC-directeur van het eiland de opbrengsten te vorderen 'wegens de negers die

113 SAA, 5075/2231, p. 1249-1250, notaris Adriaen Lock, 30-12-1669. Hulft tekende namens de erfgenamen van zijn moeder Balichje Hasselaer. Joan van Baerle tekende voor zijn vader David van Baerle. Niet bekend in TSTD voyage ID 11581, waarin Hontum incorrect Houtum wordt genoemd.

114 TSTD voyage ID 11774. Zonder bronvermelding.

115 SAA, 5075/2227, p. 510-514, notaris Adriaen Lock, 29-6-1668.

116 SAA, 5075/2228, p. 168, notaris Adriaen Lock, 17-9-1668.

117 Idem dito in TSTD voyage ID 44123. Jan Vlasblom was volgens zijn ondertrouwakte (SAA, DTB 462, p. 215) een neef (oomzegger) van de Waterlands-dooptgezinde uitgever Jacob Aertsz Colom (1599-1673).

met de gemelte schepen alrede aen Curaçao gebracht sijn ende noch gebracht sullen werden'.¹¹⁸

Over het aandeel hierin van de reders van De Juffrouw Aletta en De Gouden Griffioen, waarop Jan van Arel en Ephraim Turner de respectieve schippers waren geweest, lijkt een lang voortlepend conflict te zijn ontstaan dat in 1675 beëindigd werd met een compromis. De reders enerzijds, en anderzijds Hans Bontemantel en Isaack van den Heuvel, bewindhebbers van de Oude WIC-kamer van Amsterdam, als gemachtigden van de kamer Zeeland, besloten hun geschil te laten oplossen door drie arbiters: de kooplieden Abraham Becker, Balthasar Schoutten en diens zwager en compagnon Philippo van Hulten. Dit compromis werd getekend door alle reders van beide schepen, achtereenvolgens Jan van Arel (tevens schipper van De Juffrouw Aletta), Jacob van Aldewerelt, Abraham Boddens, Claes Carstens, Jan Vlasblom, Willem Kennemer, Joris de Visscher, Isaac van Homerigh, Michiel van Amelant en de Enkhuizense commandeur Willem Codde van der Burch.¹¹⁹ Evenals de overleden Mathijs Bode ontbreekt Heereman Abramsen onder de ondertekenaars, maar in zijn geval om een heel andere reden. Een paar maanden eerder was hij als de nieuwe directeur-generaal (gouverneur) van 'de kust van Afrika' vertrokken naar zijn standplaats, het WIC-kasteel Elmina aan de Goudkust.¹²⁰

De Gouden Griffioen was onder schipper Ephraim Turner begin oktober 1670 uit Vlissingen vertrokken om slaafgemaakten in Ardra te halen en voor de WIC-kamer Zeeland op Curaçao af te leveren.¹²¹ Op 15 december aangekomen voor Popo bij Ardra, moest de schipper echter ervaren dat door binnenlandse onlusten de slavenhandel plat lag, 'vreesende sonder slaven terugge sullen moeten keeren', zoals hij op

118 SAA, 5075/2237, p. 775-776, notaris Adriaen Lock, 27-11-1671. Voor De Afrika en De Amerika, zie TSTD voyage ID 44170 en 44141.

119 SAA, 5075/3222, f. 317-318, notaris Henrick Outgers, 4-7-1675 (met dank aan Ruud Koopman). Voor de commandeur tekende zijn zoon Willem van der Burch. Voor Abraham Boddens tekende Lodewijck Mierinck.

120 Nationaal Archief, toegang 1.01.02 (Archief van de Staten-Generaal, 1576-1796), inv.nr. 12276 (commissieboek 1671-1679), f. 217, 26-4-1675: 'de kust van Afrika, beginnende van Rio Sierra Leone, de rivier zelf niet inbegrepen, tot dertig graden bezuiden de equator, en verder alle eilanden daaronder begrepen.' Hij was in 1660 getrouwd met Constantia van Wickevoort, een nicht (oomzegster) van Jan van Wickevoort van de Gambia-compagnie.

121 TSTD voyage ID 44157. Behalve Van Aldewerelt noemt de TSTD als medereders: Heerman Abrahamsz, Michiel van Ameland, Joris de Visscher, Jan Vlasblom, Willem Kennemer, Abraham Boddens, Claes Carstensen, Willem van Burchvater [incorrect voor Willem van der Burch] en Isaac van Homburg [incorrect voor Isaac van Homerigh]. Voor de vertrekkdatum, door de TSTD incorrect gesteld op 15-10-1670, zie Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 30, f. 75, notulen 13-10-1670: Johannes Melckebeccke, de supercargo die op 2 oktober voor De Griffioen was aangenomen, is buiten zijn schuld niet aan boord van het intussen vertrokken schip.

4 maart 1671 aan de kamer Zeeland schreef.¹²² Na het mislukken van deze slavenvaart op Ardra, zeilde hij naar Elmina, waar hij op een nieuwe kans wachtte. Naar zijn mening ondervond hij daarbij onvoldoende medewerking van de toenmalige directeur-generaal Dirck Wilree, waarover hij hem in september 1671 een protestbrief schreef.¹²³ Een latere poging van Ephraim Turner had kennelijk wel het gewenste resultaat: 20 augustus 1672 arriveerde 'De Vergulde Griffioen' aan Curaçao, 'komende van Arder met slaven', zoals op Curaçao wonende correspondenten van Pieter de la Court hebben bericht.¹²⁴ Doordat het schip niet zeewaardig genoeg voor de thuisreis werd beoordeeld, ging het op het eiland naar de sloop.

Behalve reder van deze twee slavenschepen is Jacob van Aldewerelt bodemer geweest van het slavenschip De Vergulde Posthoorn, dat eind maart 1668 vanuit Texel vertrok, eind mei 1668 aan de kust van Guinea arriveerde en begin januari 1669 Curaçao bereikte, vanwaar het begin maart met de nog resterende 'inhebbende slaven' verder ging naar de Caribische eilanden Sint Eustatius en Sint Christoffel.¹²⁵ Volgens een latere insinuatie van de schipper, Isaack Gerritsz Schaep, behoorde Jacob van Aldewerelt samen met Jacob Thijmons Hinlopen en Seger Corsellis tot 'diegenen die gelt getelt hebben aen de WIC ter kamer Groningen en Ommelanden op de voyagie gedaen met het schip De Posthoorn, daerop de voorschreven Schaep schipper was van hier nae[r] de kuste van Africa, Curaçao, Caribische Eijlanden ende van daer [naer] hier'.¹²⁶ Deze financiers hadden beslag laten leggen op de opbrengst van de retourgoederen uit West-Indië, waarvan schipper Schaep in zijn insinuatie de helft voor zichzelf claimde. De beslagleggers worden expliciet beschreven als bodemers wanneer 'de reders' bij de WIC tegen het arrest bezwaar maken.¹²⁷ Wanneer de reders een koopman op Sint Christoffel machtigen om hun belang in het schip

122 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 30, f. 130v, notulen 2-11-1671.

123 Nationaal Archief, toegang 1.05.14 (Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea, 1658-1872), inv.nr. 222, p. 363-365, insinuatie van Ephraim Turner aan Dirck Wilree, gouverneur te Elmina, 16-9-1671.

124 Kernkamp, J.H. (red.), *Brieven uit de correspondentie van Pieter de la Court en zijn verwanten (1667-1683), met bijlagen (1657-1685)* (Groningen, 1958), 52 (Curaçao 10-9-1672, Nicolaas de la Court en Dirk Otterink aan Pieter de La Court). Niet in de TSTD. Met dank aan Ruud Koopman.

125 SAA, 5075/2300 (delen 100-103), dl. 102, p. 64-65, notaris Jacob de Winter, 24-2-1671: verklaring door de stuurman met exacte data. Vertrekdatum 20-3-1668 in: SAA, 5075/2229 (delen 96-99), dl. 98, p. 17, notaris Jacob de Winter, 24-4-1670.

126 SAA, 5075/2300 (delen 100-103), dl. 101, p. 42-43, notaris Jacob de Winter, 24-11-1670. Jacob Thijmons Hinlopen (1616-1685) noemde zich later Jacob Hinlopen Vermaes. In 1652 werd hij regent van het Aalmoezeniershuis, in 1655 ook van het Rasphuis. Zijn moeder Anna Michiels van Vaerlaer (1584-1644) was lidmaat van Bij de Toren.

127 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 216v-217, 13-10-1670.

De Posthoorn waar te nemen, blijkt het te gaan om Mr. Arnout Hellemans Hooft, ridder en oudschepen, Mr. Gerard Hamel, advocaat, Gillis van Hoornbeek, Cornelis van Steenwijck, Arnout de Raet, Isaack Oyens, Nicolaes van Liebergen, Abraham le Seuter, Simon van Aferen, Jacob Venturin en Johannes Bailli.¹²⁸ De meesten van hen waren hoofdparticipanten van de WIC-kamer Amsterdam. In een andere akte noemt schipper Schaejp zichzelf eveneens medereeder.¹²⁹

Aeltje Felten (1617/8-1690) en Deliaantje Heijmans (1631/2-1711)

Aeltje Felten behoorde in 1647 tot de zestig meest vermogende lidmaten van de gemeente Bij de Toren die verzocht werden bij te dragen aan een fonds waarmee behoeftige leraren konden worden ondersteund.¹³⁰ Als weduwe van de in 1656 overleden Marten Cornelisz hertrouwde zij in 1663 met Jan de Baets / Bats (1596/7-1669), koopman op Keizersgracht 167, die sinds 1658 weduwnaar was van Susanna Schouten.¹³¹ Delia of Deliaantje Heijmans trouwde in 1664 met Cornelis Arisz Snoeck (ca. 1630-1668), zeilmaker en lijnslager in compagnie met zijn bovengenoemde broer Jan Arisz Snoeck. Cornelis kon zijn bruid een douarie van 12.000 gulden toezeggen.¹³² Volgens zijn sterfhuisinventaris, die op aanwijzing van zijn weduwe onder supervisie van zijn broers Jan, Albert en Marten is opgemaakt, vormden scheepsparten een aanzienlijk deel van zijn nalatenschap.¹³³

Door te investeren in een scheepspart zou Deliaantje het voorbeeld volgen van haar man. Zowel in de kleinschalige detailhandel als in de internationale handel toonden Nederlandse vrouwen in de Republiek ondernemingszin en kennis

128 SAA, 5075/2298 (delen 92-95), dl. 93, p. 1-2, notaris Jacob de Winter, 25-6-1669. Niet bekend in TSTD voyage ID 44281, waar zonder bronopgave als reders incorrect worden genoemd: Gerard Hamel, Gillis van Koornbeek [sic], Cornelis Steenwijk en Jan Baptista van Reusselaer [sic].

129 SAA, 5075/2300 (delen 100-103), dl. 103, p. 22-23, notaris Jacob de Winter, 18-4-1671.

130 SAA, 1120/152, f. 38-39: 39 nr. 54. Zij zegde 15 gulden toe. Zij was 1-3-1637 gedoopt in Bij de Toren: SAA, 1120/137, f. 62 nr. 5.

131 In naam van de doopsgezinde Susanna Schouten doneerde hij van 1639 tot 1642 grote bedragen aan Bij de Toren, waarvan hij zelf geen lidmaat was.

132 SAA, 5075/1973, f. 229-230, notaris Jacob van Loosdrecht, 18-1-1664. Zij werd 2-2-1664 gedoopt in Bij de Toren: SAA, 1120/124, f. 14 nr. 3: 'Delia Heymans, huysvrouw van Cornelis Arisz Snoeck, onse broeder'.

133 SAA, 5075/2483A, p. 171-207, notaris Jacobus Hellerus, 11-2-1669. Dit was een geamplieerde versie van een eerdere onvolledige inventaris: 5075/2788, p. 22-32, notaris Pieter van Buijtene, 4-1-1669. Hierin komt een 1/30 part à 629 gulden en 7 stuivers voor in het schip De Swarte Ruijter. Dat dit niet het slavenschip is, blijkt onder meer uit de geamplieerde inventaris (p. 201) waar wordt opgemerkt dat dit scheepspart al bij leven van de [20-8-1668] overleden Snoeck was verkocht maar de opbrengst pas na zijn dood is binnengekomen, zodat het toch op de inventaris staat.

van zaken, die in het buitenland werden gezien als belangrijke factoren in de snel groeiende Nederlandse economie.¹³⁴ Terwijl een weduwe zelfstandig rechtsgeldige transacties kon doen, moest de gehuwde vrouw in handelszaken geassisteerd worden door haar man als haar wettelijke voogd. Hierdoor worden beide vrouwen in de bronnen nu eens bij hun eigen naam genoemd en dan weer *pars pro toto* aangeduid met de naam van hun echtgenoten.

Aeltje Felten en Delia Heymans als medereders van De Ruijter (1666-'68)

Het fluitschip De Ruijter vertrok eind december 1666 uit Texel met Jan Claesz Blij uit Holysloot aan het roer.¹³⁵ Anderhalve maand eerder had de schipper het slavenhaalcontract gesloten met de hoofdredder, de lutherse koopman Gerard van Hettlingen (?-1667). De schipper verplichtte zich om eerst voor van Hettlingen als bevrachter aan te leggen bij Sama op de kust van Guinea om daar een vracht te lossen. Daarna zou hij langs de kust van Guinea verder zeilen naar Harder (Ardra) en 'aldaer negotieeren en verhandelen negros, [...] tot een getal van tweehondert stucx tot wel meer maer niet minder'. Vandaar werd koers gezet naar de Caribische Eilanden, waar 'voor ijdere leverbare neger' honderd en tien gulden zou worden betaald in ruwe suiker 'ten prijze soo die aldaer alsdan sal wesen.' Dezelfde dag droeg Gerard van Hettlingen ten overstaan van dezelfde notaris de helft van het schip over aan de gereformeerde koopman Willem Hoogstraten (1633-1704) en zijn niet nader genoemde 'consorten'.¹³⁶ Ook de koopprijs wordt niet genoemd. Andere financiers van deze slavenvaart waren de kooplieden Jeremias van Raeij en Gerard Bessels, de chirurgijn Joris van Loon en de makelaar Lambert Beckers, ieder als bodemer.¹³⁷

Nadat het schip van het Caribische eiland Guadeloupe in juli 1668 met een lading ruwe suiker was teruggekeerd, gaf de verdeling van de opbrengst aanleiding

¹³⁴ Sturkenboom 2019: 109.

¹³⁵ TSTD Voyage ID 44228. Vertrek 23-12-1666, terugkeer 4-6-1668. Als enige notariële bron wordt een bodemarijbrief genoemd: SAA, 5075/2222. Als reders worden zonder bronopgave genoemd Jan Baets, Gerard van Hettlingen, Willem Hoogstraten, Philips Allerdijng, Jeremias van Raeij en een zekere Jeroensz. Deze laatste komt in de mij bekende bronnen niet voor, terwijl Jan Baets staat voor zijn vrouw, en Jeremias van Raeij alleen bodemer was.

¹³⁶ SAA, 5075/2779B, p. 381-383 (slavenhaalcontract) en 386-387 (verkoop en transport van de helft van het schip), notaris Pieter van Buijtene, 18-11-1666. Deze bronnen niet in de TSTD.

¹³⁷ SAA, 5075/3426, p. 237-239, notaris Willem Banning, 28-9-1666 (Jeremias van Raeij à 2.410 gulden); 5075/2222, p. 618, notaris Adriaen Lock, 13-11-1666 (Gerard Bessels à 4.000 gulden); 5075/3038, f. 57v, notaris Hendrick Venkel, 16-12-1666 (Joris van Loon à 2.000 gulden). De bodemarijbrief van Lambert Beckers à 6.500 gulden heb ik niet gevonden.

tot onenigheid die eerst door arbitrage beslecht moest worden.¹³⁸ Daarna kon Hoogstraten, de boekhouder van het schip, zijn finale rekening opmaken, waaruit blijkt dat Aeltje en Deliaantje deel uitmaakten van een consortium van elf reders die tezamen de helft van het schip bezaten.¹³⁹ Behalve Hoogstraten zelf met 1/30 part, die tevens de gemachtigde was van schipper Jan Claesz Blij (ook 1/30), waren dit volgens de handtekeningen waarmee zij Hoogstraten kwiteerden voor de ontvangst van hun geld: 'Reijer Jacobsen Baecker (3/60), Heertgen Sijbrants (1/30), Jacob Reijersz van Langeren als gemachtigde van Jacob Jansz Grebber (1/30), Jan de Baets als man en vooch [sic] van Aeltge Feltens (1/15), Philips Allerding (1/15), Jan Pietersz Bock (1/15), Geertruijt Coesvelt wedu van Frans Bruijningh (1/60), Jacob Sonmans (1/15), Dilliaengen Heijmens de wedu van Celis [sic] Aers Snoek (1/30)'. De bedragen die zij naar rato van hun scheepspart ontvingen uit de netto verkoopopbrengst van het schip en de suiker, staan vermeld in een uitvoerige bijlage, de 'scheepsrekening' van Hoogstraten: 'Aeltje Felten' 1790 gulden en 'Cornelis Arentsz Snoeck' 895 gulden.

Sieuwert Jelmersz van der Schelling (1602/3-1673)

Sieuwert liet zich drie maanden voor zijn dood dopen in Bij 't Lam & de Toren met zijn vrouw en zoon als getuigen. Aangezien zijn naaste familie al veel langer doopsgezind was, hoort hij in dit overzicht thuis als doopsgezinde in de dop. Zijn zoon Jelmer Sieuwertsz van der Schelling (1636/7-1676), op 18 juni 1664 gedoopt in Bij 't Lam, was toen diaken van Lam en Toren. Diens dochter Juliana van der Schelling (1669/70-1696) zou de moeder worden van de doopsgezinde Jacob Alewijn Ghijzen (1696-1760), directeur van de Sociëteit van Berbice, de vereniging van eigenaren van de slavenkolonie Berbice.¹⁴⁰ Sieuwerts weduwe, de Vlaams-doopsgezinde Fijtje Frans de Vries (1610/1-1678), werd in 1674 in het Kohier van de 200^e penning aangeslagen voor een vermogen van 60.000 gulden.¹⁴¹ Sieuwert was evenals zijn vader zeilmaker en koopman aan de Oude Waal geweest. Zijn kapitaal had hij onder meer in scheepsparten

138 SAA, 5075/3661, f. 63-65v (compromis over arbitrage) en 115-116 (uitspraak door arbiters), notaris Abraham van den Ende, respectievelijk 22-8-1668 en 10-10-1668. Hierin wordt ook Guadeloupe genoemd.

139 SAA, 5075/2787B, p. 732-741: speciaal 734 en 740, notaris Pieter van Buijtene, 24-12-1668.

140 Zie Lambour, R., 'Doopsgezinden in de slavernij-economie en slavenhandel van de achttiende eeuw. Een verkennende inventarisatie', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 189-209, en Lambour, R., 'De slavenhandel van de Sociëteit van Berbice, 1721-1786. Het masker van Amsterdamse doopsgezinden afgetrokken', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 49-50 (2023-2024).

141 SAA, 1120/213, p. 37 (hij gedoopt 3-11-1672); 1120/11 sectie Doopboek, p. 61 nr. 3 (zijn vrouw 18-6-1664 doopgetuige in Bij 't Lam voor hun zoon Jelmer); SAA, 5028/662, f. 99 (aanslag 300 gulden).

en scheepswerven geïnvesteerd. Zo gaf hij de WIC een lening van 12.000 gulden tegen 4,5 percent rente per jaar, waarvoor hij hypotheek op haar scheepswerf had.¹⁴² In 1656 werd hij eigenaar van een buitentje in de Watergraafsmeer en in 1665 kocht hij de hofstede Mariënhof in Maarsseveen.¹⁴³ Zijn omzet op de Wisselbankrekening die hij in compagnie met zijn zoon had, daalde van augustus 1669 tot februari 1671 van 14.671 naar 5.237 gulden, wat mogelijk te maken heeft met uitblijvende inkomsten uit de hierna volgende slavenreis.¹⁴⁴

Sieuwert Jelmersz van der Schelling als reder van De Hoop (1669-'71)

Hij is een van de tien reders die in 1672 twee andere medereders – het waren er in totaal twaalf – een volmacht gaven om voor hen alle rechtszaken waar te nemen in verband met het schip De Hoop, gevoerd door Ide Meijndertsz.¹⁴⁵ Met deze schipper aan het roer was De Hoop in 1669 door de WIC-kamer Amsterdam van de reders gehuurd om in 'Angola 800 negros,' of zoveel meer als het schip aankon, in te kopen.¹⁴⁶ De Hoop, een pinasschip, was lang over steven 126 voet [35,67 m] en wijd binnen zijn huid 29 voet en 4 duim [8,31 m].¹⁴⁷ De reders hadden recht op een vijfde deel van de winst op de aan Curaçao geleverde 'negros', een derde van de winst op het ivoor en koper en 1/12 deel van de winst die zowel op de heen- als thuisreis behaald zou worden met de overige lading. Opmerkelijk genoeg waren er niet alleen slaafgemaakten voor de WIC maar ook twaalf voor de reders privé ingekocht.¹⁴⁸

Eind 1670 was het schip aan Curaçao aangekomen, enige weken vóór andere slaafschepen waarvan de reders al direct door de WIC werden voldaan, terwijl de reders van De Hoop nog op hun afrekening moesten wachten. In hun insinuatie aan de bewindhebbers daarover maakten zij aanspraak op 4820 realen van achten (12.050 gulden) die de gouverneur van Curaçao onder zich had.¹⁴⁹ De medereders met wie Sieuwert van der Schelling dit bedrag claimde, waren: Paulus van Beseler,

142 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 12v, 16-4-1668.

143 SAA, toegang 30536 (Watergraafsmeer), inv.nr. 474 (transporten 1647-1664), 61v-62: 31-3-1656; SAA, 5075/2725, p. 633, notaris Vincent Swanenburgh, 2-4-1665.

144 SAA, 5077/69, p. 741 en 5077/71, p. 741.

145 SAA, 5075/2239, p. 154-155, notaris Adriaen Lock, 16-5-1672.

146 TSTD voyage ID 11733. Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 127-128 en f. 132, notulen 26/29-8-1669 en 16-9-1669.

147 SAA, 5075/3204, f. 321-324, notaris Henrick Outgers, 8-9-1670: verklaring door Heerman Abrahamsz en Hans Hontum als verhuurders van het pinasschip De Hoop onder schipper Ide Meijndertsz.

148 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 16, f. 41v, notulen 18-2-1672.

149 SAA, 5075/2238, p. 569-571, notaris Adriaen Lock, 17-3-1672.

Jannetje Harmens, Hendrick Mieringh, Engel Dircksz, Ide Meijndertsz, Jacobus van Noortgouw, (de erfgenamen van) Jan Jansz Muijser (te Zaandam), Pieter Jacobsz Hoijwagen, Jan Baptista Lieftrinck, Hans Hontum en Heerman Abrahamsz. Hadden de twaalf reders ieder voor zich een slaafgemaakte als huisbediende ingekocht? Mogelijk heeft Hans Hontum (1619-1692) er één aan zijn oudste dochter cadeau gedaan. Deze Aletta Hontum (1647-1724), weduwe van de eerder genoemde reder Laurens de Rasiere (1640/1-1674), schonk in 1674 haar achttienjarige 'gewesene slaef' Jan Pick uit Angola na jaren trouwe dienst zijn volledige vrijheid.¹⁵⁰

Vijf van hen, Dircksz, Muijser, Hoijwagen, Lieftrinck en Hontum, waren ook zijn medereders, hijzelf toen voor 1/16 part, van het schip De Hoop dat zij begin 1662 voor 650 gulden per maand aan de WIC verhuurden. Naar zij in 1663 verklaarden, had de WIC voor een reis naar de kust van Guinea met dit schip onder schipper Ide Meijndertsz een bevrachtingsovereenkomst met hen gesloten.¹⁵¹ Als slavenschip staat De Hoop uit die tijd onder deze schipper in de TSTD niet bekend. Voor een WIC-schip als Guineesvaarder is een slavenvaart echter wel het meest waarschijnlijke scenario.

Jacob van der Kerk (1629/30-1673)

Hij was een zoon van het Vlaams-doopsgezinde echtpaar David Cornelisz van der Kerck en Neeltje Jacobs Duijncker. In 1653 trouwde hij met Eva Agges (1630/1-1693), dochter van het eveneens Vlaams-doopsgezinde echtpaar Hendrick Agges en Josina Rutgers. Hun ouders hadden het niet slecht: David, een graanhandelaar, was in het Kohier van de 200^e penning van 1631 aangeslagen voor een vermogen van 4.000 gulden, Hendrick, een touwslager, voor 8.000 gulden.¹⁵² In het contract van huwelijksvoorwaarden kon Jacob zijn vrouw als douarie 8.000 gulden toezeggen, zij aan hem 4.000 gulden.¹⁵³ Met zijn vader als getuige lieten Jacob en Eva zich in 1655 tezamen dopen in de gemeente Bij 't Lam. Of Jacob als koopman een specialisme had, is onbekend. Zijn omzet in de Wisselbank was gemiddeld 42.000 gulden.¹⁵⁴ Het echtpaar woonde achtereenvolgens op de Nieuwezijds Voorburgwal in Het Raadhuis

150 SAA, 5075/2304, p. 20-21, notaris Jacob de Winter, 27-7-1674.

151 SAA, 5075/2214A, p. 646-647, notaris Adriaen Lock, 29-3-1663. De bevrachtingsovereenkomst zou op 12-1-1662 gesloten zijn bij notaris Hendrik Schaeff, maar is in diens protocol niet gevonden. Notulen van de WIC-kamer Amsterdam uit deze tijd zijn niet overgeleverd.

152 SAA, 5044/460, f. 48v nr. 186 en f. 116v nr. 53.

153 SAA, 5075/1557B, p. 1709, notaris Jan Volkaertsz Oli, 2-11-1653.

154 SAA, 5077/49-62, p. 464.

van Emden (1657), aan de westzijde van het Singel tussen de Brouwersgracht en Korsjesbrug in De Stad Stettin (ca. 1662) en aan de Keizersgracht (1673), waar zijn sterfhuis stond. Zijn weduwe bleef niet onbemiddeld achter. Wonend aan de Herengracht bij de Brouwersgracht werd zij in het Kohier van 1674 aangeslagen voor een vermogen van 16.000 gulden.¹⁵⁵ Twee zonen, Hendrik (ca. 1657-1688) en David (?-1693), die advocaat was, kozen in 1685 tezamen voor een volwassendoop in de remonstrantse kerk. Debet hieraan was ongetwijfeld hun oom Philippus van Limborch (1633-1712), hoogleraar aan het remonstrantse seminarie, die in 1674 was getrouwd met hun vaders zuster Cornelia van der Kerck (1637-1714). Hendrik trouwde in 1684 met de remonstrantse Anna de Flines (1648/9-1691), zijn volle nicht. David bleef ongehuwd. De derde zoon, Jacob junior (1666-1722), trouwde in 1702 met de remonstrantse Josina Agges (1677-1761), eveneens zijn volle nicht.

Jacob van der Kerk als reder van De Jonge Prins Willem (1670-'72)

Jacob van der Kerk nam meermaals deel aan de partenrederij, onder andere van De Jonge Prins Willem met Juriaen Tijssen Mulder als schipper. In 1670 kwamen de reders, van wie dan alleen hun gemachtigde Cornelis Spijker met name wordt genoemd, met de WIC-kamer van Amsterdam overeen dat het schip naar Ardra mocht varen om slaafgemaakten in te kopen. Van het bedrag dat zij bij de verkoop oprachten zou de WIC niet alleen als recognitie zestig percent krijgen maar ook nog eens duizend gulden extra.¹⁵⁶ Begin oktober 1670 voer het schip het zeegat uit 'naar Guinea om slaven te handelen'.¹⁵⁷ Nadat in Ardra alle slaafgemaakten waren ingekocht en ingeladen, zette het schip koers naar Curaçao, waar hun verkoop plaats heeft gehad.¹⁵⁸ Op de thuisreis is het schip verongelukt, doordat het in april 1672 op twee mijlen van het West-Indische eiland Davids op een rif is gevaren. Het scheepsvolk had geen andere keus dan al hun bezittingen overboord te werpen in de hoop dat daarvan nog iets aan land mocht komen drijven.¹⁵⁹

155 SAA, 5028/662, f. 307 (wijk 31).

156 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 194, 28-7-1670 (goedkeuring schip De Prins), en f. 195, 31-7-1670 (recognitie voor de WIC). Als schipper wordt dan nog Gijsbert Moor genoemd, die tenslotte werd vervangen door zijn stuurman Juriaen Tijssen Mulder.

157 Nationaal Archief, toegang 1.05.01.01 (Oude WIC), inv.nr. 15, f. 213v, 6-10-1670 (vertrek 4-10-1670), en SAA, 5075/2241B, p. 1036-1037, notaris Adriaen Lock, 12-5-1673.

158 TSTD voyage ID 44177.

159 SAA, 5075/3498, p. 316, notaris Gerrit van Breugel, 23-3-1673.

In 1673 werd Dirck Otterinck, gouverneur van Curaçao, door de schipper en reders van De Prins Willem gemachtigd om uit hun naam de opbrengst te innen van 'de negers die in het schip geladen zijn geweest'. De dertien reders die de volmacht tekenden waren: Arnolt Kelfken, Willem Seneschael, Melchior Kromhuijsen, Valerius Röver, Cornelis Spijker, Johannes van Hoorn, Paulus van Beseler, Hans Hontum, Pieter Beck, Gijsbert Moor, Lambert Visscher, Jan Baptista Lieftrinck en Jacob van der Kerk.¹⁶⁰ De meesten van hen, maar vooral Hontum en Lieftrinck, beiden in dienst van de WIC-kamer van Amsterdam, respectievelijk als kassier en commies van de uitgaande en inkomende koopmanschappen, waren in de jaren 1660 en 1670 vaker betrokken bij het uitreden van een of meer slavenschepen.¹⁶¹

Wouter de Vries (1638/9-1681)

Hij werd in Haarlem geboren als zoon van Abraham Woutersz de Vries (†1667) en Janneke de Rijcker (†1678).¹⁶² Na hun verhuizing naar Amsterdam in 1649 werd dit echtpaar in 1650 op attestatie van Haarlem aangenomen als lidmaten van Bij 't Lam.¹⁶³ Wouter liet zich daar in 1655 zelf dopen, waarbij zijn ouders getuige stonden.¹⁶⁴ Het gezin verhuisde in 1655 van de Warmoesstraat naar de chique Fluwelenburgwal (Oudezijds Voorburgwal) bij de Varkenssluis, waar als huisnaam Het Gekroonde Morgenrood uithing. In hetzelfde jaar trouwde Wouter – zowel in het stadhuis als kerkelijk in Bij 't Lam – met Angenietje de Wale (1633/4-ca. 1708).¹⁶⁵ Het echtpaar bleef eerst nog bij zijn ouders wonen. Hetzelfde deden zijn zuster Josijntje de Vries (1638/9-1671) en haar man Jan ten Cate (1629/30-1673), met wie zij in 1656 was getrouwd. Bij het faillissement van hun vader in 1664 en bij het overlijden van hun moeder blijkt Het Gekroonde Morgenrood bovendien plaats geboden te hebben aan twee kostgangers, onder wie David van de Cruijs, de eerder genoemde boekhouder

160 SAA, 5075/2241A, p. 87-88, notaris A. Lock, 12-1-1673. Otterinck wordt gespeld als Oteringh.

161 TSTD voyage ID 11400 (Van Beseler), 11582 (Moor), 11582 (Seneschael en Kromhuijsen), 11772 (Spijker), 11781 (Beck / Becx), 11577, 11610, 11650, 21578, 44135, 44142 (Lieftrinck), en 11394, 11398, 11400, 11581, 11733, 21578, 44061, 44125, 44145, 44177, 44262 (Hontum).

162 Niet te verwarren met zijn grootvader Wouter (Lambertsz) de Vries, koopman te Leiden, en Wouter (Albertsz) de Vries, huistimmerman te Amsterdam, die beiden ook in Amsterdamse akten verschijnen.

163 SAA, 1120/14, [ongepagineerd] scan 50: attestatie Haarlem 17-1-1650.

164 SAA, 1120/11, sectie Doopboek, p. 45 nr. 1: 28-2-1655.

165 SAA DTB 946, p. 188: 8-8-1655 en 1120/11, sectie Trouwboek, f. 24: 8-8-1655. Huwelijksvoorwaardencontract in SAA, 5075/1113, f. 315-315v, notaris Joost van de Ven, 28-6-1655.

van Henrij Momber.¹⁶⁶ Begin jaren 1660 beleefde Wouter de Vries als supercargo zijn avontuur aan boord van een slavenschip dat verderop aan de orde komt. Een reis onder schipper Thomas Laurensz naar de Spaanse West-Indische eilanden met het schip *De Liefde*, waarop hij in 1664 als supercargo was aangenomen, is door onderlinge conflicten tussen de reders niet doorgestaan.¹⁶⁷ In 1666 trad hij als nieuw toegelaten lid van het makelaarsgilde in de voetsporen van zijn vader die sinds 1656 makeelaar was.¹⁶⁸ In 1670 was hij zelf medereeder van het schip *De Goudsbloem* waarin hij 1/32 part bezat. Voor een reis naar Lissabon en het West-Afrikaanse eiland Sao Tome onder schipper Claes Cornelisz Cool was het bewapend met twaalf 'ijzeren gotelingen' (kannonen).¹⁶⁹ In het Kohier van de 200^e penning van 1674 werden Wouter de Vries en zijn vrouw aangeslagen voor een gezamenlijk vermogen van 14.000 gulden.¹⁷⁰ Tijdens de Derde Engelse Oorlog (1672-'74) had Wouter de Vries neveninkomsten uit de kaapvaart die hij met een commissiebrief van de prins van Oranje bedreef.¹⁷¹ Hij was bijvoorbeeld een van de reders van de commissievaarder *De Graaf van Holland*. Zijn medereeder David le Conte machtigde hem in 1673 om bij de vendumeester van de Amsterdamse admiraliteit 2903 gulden te innen, de opbrengst van het kolenschip *De Hoop* dat door hun commissievaarder onder kapitein Jan Jansen was buitgemaakt.¹⁷² In 1674 bracht de verkoop van het kolenschip *De Witte Duijf* dat onder dezelfde kapitein was genomen 4354 gulden op.¹⁷³ Verder was hij medereeder van de commissievaarder *Het Rad van Avontuur*, wat hem tezamen met de kooplieden David le Conte, Isbrand Winter, Isaack van Ipen en hun kapitein Willem Metaleman

166 SAA, 5075/1722, p. 471, notaris Pieter de Bary, 12-12-1664 (kostgangers: David van der Cruijs en Gillis de Rijcker), en SAA, 5072/592, f. 159v-162v, boedelinventaris van Abraham Woutersz de Vries 12-12-1664; SAA, 5075/2002, p. 488-496, notaris Jacob van Loosdrecht, 26-11-1678: sterfhuisinventaris van Jannetje de Rijcker, weduwe van Abraham Woutersz de Vries (kostgangers: Carel Witte en Adriaen Swartepaert).

167 SAA, 5075/1151 (8 delen), dl. 2, f. 38v, notaris Joost van de Ven, 10-9-1664; 5075/2218A, p. 201-202, notaris Adriaen Lock, 20-1-1665; 5075/2227, p. 1028-1029, notaris Adriaen Lock, 28-8-1668; 5075/2238, p. 158, notaris Adriaen Lock, 18-1-1672.

168 SAA, 5031/52, p. 14 en toegang 366 (Archief van de Gilden), inv.nr. 1071, p. 8: Abraham Woutersz de Vries 29-4-1656 tot overlijden 23-8-1667. SAA, 5031/52, p. 79 en toegang 366 (Gilden), inv.nr. 1071, p. 168: Wouter de Vries 1-5-1666 tot overlijden 27-7-1681.

169 SAA, 5075/2233, p. 75-79 en 5075/2240, p. 750-751, notaris Adriaen Lock, 10-5-1670 en 10-12-1673.

170 SAA, 5028/662, f. 344v (wijk 36).

171 Voor een doopsgezinde als kaapreder in de Vierde Engelse Oorlog, zie Lambour, R., 'Het oorlogsbedrijf van een doopsgezinde diaken in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) en de teloorgang van het weerloosheidsbeginsel', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 233-246.

172 De volmacht in SAA, 5075/3217, f. 92, notaris Henrick Outgers, 24-10-1673. De opbrengst in Nationaal Archief, toegang 1.01.46 (Archieven van de Admiraliteitscolleges, 1586-1795), inv.nr. 1851A, [ongepagineerd] scan 16.

173 Nationaal Archief, toegang 1.01.46 (Admiraliteitscolleges), inv.nr. 1852, [ongepagineerd] scan 4.

in totaal 4200 gulden opleverde, waarvan 2500 gulden de opbrengst was van het prijschip De Oude Hoop.¹⁷⁴ De Sint Jan, met zijn lading wijn, azijn en pruimen, en de twee kolenschepen De Vrede en De Engel die door dezelfde kapitein op de vijand waren veroverd, brachten respectievelijk 14.093 en tezamen 13.880 gulden op.¹⁷⁵

Bij zijn overlijden in 1681 verkeerde Wouter de Vries echter in staat van insolventie. Zijn weduwe verwierp de nalatenschap waardoor zijn boedel verviel aan de Desolate Boedelkamer.¹⁷⁶ Als doopsgezinde wordt hij voor het laatst genoemd in 1673 bij de doop in Bij 't Lam & de Toren van hun enige kind Marike de Vries, die omschreven wordt als de dochter van 'onse broeder Wouter de Vries'.¹⁷⁷ Zijn weduwe overleefde haar dochter, waardoor haar nalatenschap in de zijlijn vererfde en haar vermogen voor de belasting op de collaterale successie getaxeerd moest worden. Twee huisjes, waarop een hypotheek van 1000 gulden rustte, werden tezamen op 4.600 gulden geschat.¹⁷⁸ Haar testament bevatte veel kleine legaten, onder andere aan het Doopsgezind Weeshuis.¹⁷⁹

Wouter de Vries als supercargoo op De Sint Jan Baptist (1661-'62)

In april 1661 vertrok Wouter de Vries als supercargoo op het schip De Sint Jan Baptist dat onder de uit Zierikzee afkomstige schipper Jan Sijmonsz de Voocht naar West-Afrika voer.¹⁸⁰ Anders dan de zelfstandige makelaar is een supercargoo gebonden aan zijn opdrachtgevers, de reders voor wie hij op hun koopvaardijchip meereist om hun scheepslading te verhandelen. De in West-Afrika ingekochte slaafgemaakten zouden door hem als supercargoo in de periode augustus-december 1662 in Spaans West-Indië worden verhandeld voor de Amsterdamse kooplieden Jan Broers, Hendrick Duijsterloo, Louis Quickelenburgh en Anthonio Maire, die samen met Laurens de

174 SAA, 5075/3218, f. 78-78v, notaris Henrick Outgers, 19-1-1674. Nationaal Archief, toegang 1.01.46 (Admiraliteitscolleges), inv.nr. 1852, [ongepagineerd] scan 5.

175 Nationaal Archief, toegang 1.01.46 (Admiraliteitscolleges), inv.nr. 1852, [ongepagineerd] scans 7 en 9.

176 SAA, 5075/3606, f. 43v, notaris Anthony van de Ven, 21-3-1668; 5075/2014B, p. 651, notaris Jacob van Loosdrecht, 16-12-1682; 5075/5698A, [ongepagineerd] scans 194-197, notaris Mr. Nicolaas van Loosdrecht, 25-2-1687.

177 SAA, 1120/213, p. 45, dopen 10-9-1673.

178 SAA, toegang 5046 (Ontvangst van de twintigste penning op de Collaterale Successie), inv.nr. 13, f. 270, aangifte 20-2-1709 door Jan Willink Jansz en Hendrik Eppenhof van de nalatenschap van Angenietje de Wale, weduwe van Wouter de Vries.

179 SAA, 5075/5729B, akte 91, notaris Mr. Nicolaas van Loosdrecht, 29-3-1698.

180 TSTD voyage ID 98806.

Geer en Joan Huydecoper participeerden in het uitreden ervan.¹⁸¹ Zijn opdrachtgevers beloofden hem een provisie van 3,5 percent van het netto rendement van de reis.¹⁸² Particuliere handel in 'enige neger, olifantstanden noch cooper' was hem op deze reis verboden en hij moest erop toezien dat ook het scheepsvolk zich daaraan niet schuldig maakte. Wel mocht hij voor 1500 à 1800 gulden aan eigen goederen in Spaans West-Indië verkopen. Retour mocht hij geen goederen maar alleen geld meenemen. Op hetzelfde schip voeren David Lemke (Lemque) en Gerrit Hartman mee, die door drie andere kooplieden waren aangesteld als supercargo's over hun scheepsladingen. Zij zouden de helft van de netto winst krijgen, terwijl zij voor twee van de drie kooplieden de confiscatie door kapers of zeerovers voor eigen rekening namen.¹⁸³

Hoe het kon gebeuren dat Wouter de Vries uiteindelijk niet alleen als enige supercargo maar zelfs als commandant van het schip overbleef op deze reis, wordt onthuld in verklaringen die opvarenden later hebben afgelegd.¹⁸⁴ De eerste slaafgemaakten die op De Sint Jan Baptist werden ingeladen, kwamen uit het Loango-kustgebied. Ze waren voor hen ingekocht door Samuel Smith, de commies van de WIC in Loango, waarvoor de reders een recognitie betaalden van 3125 gulden bovenop de kostprijs.¹⁸⁵ De commies, die ook in goud handelde, maakte grote indruk door de massief gouden knopen op zijn kleding en zijn gouden hoedbanden.¹⁸⁶ Hartman werd in Loango ernstig ziek en overleed in augustus 1661. Lemke, die aan land was gegaan om de zieke te bezoeken, werd door de achterdochtige schipper ervan verdacht een muiterij voor te bereiden. Hij stuurde een troep matrozen op Lemke af die hem ontwapende en verhinderde terug aan boord te komen. De schipper liet het anker lichten en voer zonder hem weg, 'zonder dat Wouter Abrahamsz de Vries of iemand anders van het scheepsvolk [...] protesteerde'. Sindsdien was Wouter de Vries de verantwoordelijke

181 SAA, 5075/2757A, p. 149-151, notaris Pieter van Buijtene, 9-4-1661. De eerste vrouw van Quickelenburg, Margrieta Snoeck, was een volle nicht van Goyken Elbertsz.

182 Incorrect 4½ percent in Freeman, *A Silver River*, 116.

183 SAA, 5075/2757A, p. 133-134, notaris Pieter van Buijtene, 8-4-1661 (Lemque en Hartman voor Aldert Lubbertsz Coningh en Jacob Jansz Pelgrom met een lading van 2016 gulden) en p. 153-154, 9-4-1661 (Lemque voor Abraham Clocker met een lading van 4372 gulden). Incorrect in Freeman, *A Silver River*, 116.

184 SAA, 5075/1492, f. 8v-9v, notaris Gillis Borselaer, 10-1-1664; 5075/2216B, p. 601-606 en 890-892, notaris Adriaen Lock, 1-4-1664 en 13-5-1664; 5075/3603, f. 28, notaris Anthony van de Ven, 29-6-1666; 5075/3604, f. 177v, notaris Anthony van de Ven, 12-5-1667.

185 SAA, 5075/1370, p. 105, notaris Hendrik Schaef, 10-7-1664. Incorrect in Freeman, *A Silver River*, 119: 'By not acquiring goods or slaves in areas under control of the WIC, the merchants avoided [...] the payment of taxes to the WIC.' Hij verwacht Loango ten noorden van de Congo-rivier met Luanda of Luanda ten zuiden daarvan.

186 SAA, 5075/1763, p. 39, notaris Jan Quirijnen Spithoff, 18-1-1662. Met dank aan Ruud Koopman.

man voor de gehele scheepslading. Het schip zeilde verder zuidwaarts naar Angoy, even ten noorden van de Congo-rivier, om een nieuwe menselijke lading in te kopen voordat de schipper aan de oversteek van de Atlantische Oceaan begon.¹⁸⁷ Het schip zette eerst koers naar de 'Río de la Plata, vandaar naar Trinidad, vandaar naar Margareta, vandaar naar de Río de la Hacha, en vandaar naar de Mansaniellias op het eiland Cuba, op al welke plaatsen Wouter Abrahamsz de Vries al de negros met alle andere goederen en koopmanschappen die in het schip zijn geweest, [...] heeft verhandeld.' Dat gold echter niet voor de goederen van Quickelenburgh. De schipper had zich die toegeëigend en in de Río de la Plata verpatst om zich tenslotte begin 1663 op Cuba met de opbrengst uit de voeten te maken. Nadat de schipper zijn schip en het scheepsvolk in de steek had gelaten, nam De Vries het commando over en aanvaardde als 'opperhoofd' van het schip de thuisreis. Met deze voor hem geslaagde reis was in Amsterdam zijn reputatie als slavenhandelaar voorgoed gevestigd. Begin jaren 1670 werd hij als expert bevraagd naar de prijzen op slavenmarkten, onder andere tweemaal door Henrij Momber. De Vries verklaarde naar eer en geweten dat hij zijn lading slaafgemaakten op openbare veilingen had verkocht en dat een gezonde volwassene in Río de la Hacha 300 à 400 pesos (750 à 1000 gulden) opbracht en in de Río de la Plata 400 pesos.¹⁸⁸

De uitholling van het weerloosheidsbeginsel

Juridisch en theologisch werd zowel het overzeese slavernijsysteem als de trans-Atlantische slavenhandel in de zeventiende eeuw algemeen als legitiem beschouwd.¹⁸⁹ De enkelingen die desondanks uiting hebben gegeven aan hun gewetensbezwaren, waren geen doopsgezinde leraren maar calvinistische theologen van de meest orthodoxe snit.¹⁹⁰ Het ontbreken van een doopsgezind protest in deze tijd is des te opmerkelijker aangezien ook doopsgezinde reders in slaafgemaakten

187 Freeman, *A Silver River*, 118, noemt 800 slaafgemaakten maar verwacht deze slavenreis van De Sint Jan Baptist met een eerdere, begonnen in 1659 en geëindigd in 1660 in de Río de la Plata (TSTD voyage ID 98818).

188 SAA, 5075/3586, p. 348-350, notaris Jacobus Snel, 21-3-1670; 5075/3206, f. 302 en 5075/3207, f. 28, notaris Henrick Outgers, 20-3-1671 en 8-4-1671 (met dank aan Ruud Koopman). Voor de koers van een peso of 'stuk van achten' à 50 stuivers, zie het slavenhaalcontract van Francisco Feroni met de reders van het schip De Liefde (TSTD voyage ID 11393): 5075/2892A, p. 541-547: 542, notaris Pieter Padthuijzen, 11-4-1663.

189 Nifterik, G. van, 'Arguments related to slavery in seventeenth century Dutch legal theory', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 89 (2021), 158-191.

190 Schutte, G.J., 'Bij het schemerlicht van hun tijd. Zeventiende-eeuwse gereformeerden en de slavenhandel', in: idem, *Het Calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Hilversum, 2000), 27-45.

Uitsnede uit Zacharias Wagner (1614-1668), *Slavenmarkt in Recife, Hollands Brazilië*, ca. 1640, aquarel uit zijn *Thier Buch*, Kupferstich-Kabinet, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Ca 226/106, foto: Herbert Boswank

handelden en daarvoor gebruik maakten van zwaar bewapende schepen, terwijl de slavernij uiteraard met bruto geweld in stand werd gehouden. Het aandeel dat Amsterdamse doopsgezinde reders hadden in de private slavenhandel van de onderzochte periode, is als volgt te berekenen. Blijkens de TSTD waren in die tijd 270 Amsterdammers (mede)reder van 135 private slavenschepen, supercargo Wouter de Vries dus niet meegerekend. Dertien doopsgezinden onder hen, dat is bijna vijf procent van deze reders, waren medeverantwoordelijk voor elf van deze schepen, dat is acht procent van het totaal. Sprunger heeft berekend dat in 1676 de doopsgezinden 3,5 procent uitmaakten van de bevolking van Amsterdam.¹⁹¹ Naar rato hebben zij kortom in de periode 1655-1674 ruimschoots een evenredig aandeel gehad in de Amsterdamse private slavenhandel.

Een aantal van hen bleek ook nog eens aandeelhouder te zijn van de WIC of VOC, oorlogvoerende organisaties die hun schepen per definitie bewapenden, of nota bene zelf reder van een bewapend handelsschip te zijn, ja zelfs wapenleverancier en

¹⁹¹ Sprunger, M., 'Hoe rijke mennisten de hemel verdienden. Een eerste verkenning van de betrokkenheid van aanzienlijke doopsgezinden bij het Amsterdamse zakenleven in de Gouden Eeuw', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 18 (1992), 40.

kaapvaarder te zijn. Van dit soort atypische doopsgezinden zijn meer voorbeelden te geven. De VOC-aandelen van de rekenmeester Sybrand Hansz Cardinael (1578-1647) prijken in zijn leerboek over boekhouden op de balans als zijn eigen winstgevende bezittingen.¹⁹² Jacobs broer Pieter van Aldewerelt (1619-1681), diaken van Bij de Toren van 1656 tot en met 1661, kocht in 1669 van Louis Trip een aandeel van 3000 gulden in de VOC.¹⁹³ De kerkenraad bemoeide zich echter alleen met het vermogensbeheer van lidmaten wanneer dat tot een faillissement leidde. Daarentegen had zij reden genoeg om doopsgezinde reders van slavenscheperen en andere bewapende schepen op het matje te roepen. Is het niet tekenend dat de vijftien mannen die zich in deze periode moesten verantwoorden voor varen op bewapende schepen of dienst nemen in het leger, tot de klasse der onvermogens behoorden?¹⁹⁴

Geen wonder, constateert Hylkema: het weerloosheidsbeginsel was 'niet veel anders dan een stuk traditie, evenmin levendig als persoonlijk gevoeld, [...], een stuk erfgoed der vaderen dat men uit piëteit niet had willen opruimen [...]'.¹⁹⁵ De reden dat de kunstverzamelaar Lodewijk van Erpecum (1645-1717) er in 1682 toch nog aan herinnerd werd, was vermoedelijk dat hij niet alleen een degen droeg maar bovendien over de tong ging omdat hij een concubine had. De kerkenraad liet hem beloven dat hij zich in ieder geval niet meer zou vertonen met een degen aan zijn zijde.¹⁹⁶ De stadskeuren van Amsterdam verboden sowieso het dragen van een degen door anderen dan regenten, beroepsmilitairen of de burgers van de schutterij tijdens hun dienst.¹⁹⁷

Een volstrekt absolute weerloosheid, die veel verder gaat dan het niet dragen van wapenen, heeft de hoofdstroom der zeventiende-eeuwse doopsgezinden in Nederland niet gekend.¹⁹⁸ Zo was het gebruikelijk hun dienstplicht in de schutterij

192 Cardinael, S.H., *Boeckhouden* (Amsterdam, 1648), 33. Sitters, M.H., *Sybrand Hansz Cardinael 1578-1647, rekenmeester en wiskundige. Zijn leven en werk* (Hilversum, 2008), 454-455.

193 SAA, 5075/3106, p. 1019, notaris Hendrick Rosa, 13-11-1669. Louis Trip was hoofdparticipat van de WIC-kamer Amsterdam en ook als particulier reder van een slavenschip.

194 SAA, 1120/125, f. 1v, 6v (2x), 8, 9 (2x), 10v, 20v (2x), 21 (2x), 22v, 23v, 24, 24v, 25v, 27, 29, 30.

195 Hylkema, C.B., *Reformateurs. Geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer Gouden Eeuw* 2 dln. (Haarlem, 1900), II, 92. Met dank aan Piet Visser.

196 SAA, 1120/174, p. 251, 3-12-1682. Gedoopt 7-5-1671: 1120/213, p. 23. Er deden 'onbetamelijke geruchten' over hem de ronde. In 1693 trouwde hij met de concubine bij wie hij drie kinderen had. Zijn schilderijencollectie (document/remdoc/e14570) telde zes Rembrandt's. Hij had een oom en drie neven in de regentenstand: Historisch Bureau de Clercq, *Nederland's Patriciaat* 85 (2003/2004) (Den Haag, 2004), 52-55. Zijn volle neef Jan van Erpecum (1641-1685) was onder meer hoofdparticipat (1671) en bewindhebber (1674-1681) van de WIC en gouverneur van Curaçao (1682-1685).

197 SAA, toegang 5020 (Burgemeesters, privileges en keurboeken), inv.nr. 16, f. 168-168v, 31-1-1668; inv. nr. 17, f. 112, 18-12-1674; inv.nr. 17, f. 163, 12-1-1677.

198 Dyserinck, J., 'De weerloosheid volgens de doopsgezinden', in: *De Gids* 54 (1890), 146-161.

niet botweg te weigeren maar af te kopen. Volgens een verklaring uit 1639 van twee ontvangers (penningmeesters) van de Amsterdamse krijgsraad betaalden doopsgezinden voor hun vrijstelling een maandelijkse contributie. De hoogte werd door de kapiteins en kolonels naar draagkracht vastgesteld, waarbij aan onvermogenen geen contributie werd opgelegd. De twee ontvangers verzekerden de doopsgezinden 'dat sij met betalinge van deselve contributie vrij sijn van de nachtwacht ende optreken ende uijttreken'. Deze verklaring werd opgesteld ten behoeve van de Amsterdamse schrijnwerker Jan Wijbrantsz, gedoopt in Bij de Toren, die hierom verzocht had in naam van de 'gemeente der mennisten' te Enkhuizen.¹⁹⁹ Bij de kerkenraad lagen modelformulieren klaar waarmee elk nieuw lidmaat aan de krijgsraad zijn vrijstelling van dienst verzocht en verkreeg.²⁰⁰ Soms staat een achterstallige contributie in de boedelinventaris van een overleden doopsgezinde te boek als een nog openstaande schuld aan de krijgsraad. Per jaar bedroeg dit 'wachtgeld', zoals het in de inventaris wordt genoemd, voor Pieter Adriaensz Verduijn (1634/5-1712), meesterchirurgijn in De Kroon op Herengracht 145, twaalf gulden, en voor Abraham Willink (1635/6-1708), koopman in De Witte Roos op Herengracht 135, vijftien gulden.²⁰¹

De weerloosheid der doopsgezinden ging ook niet zover dat zij de gevolgen van brand maar lijdzaam moesten ondergaan en zich daartegen niet te weer mochten stellen. Integendeel, in de brandbestrijding speelden doopsgezinden juist een vooraanstaande rol. In 1652 waren in Amsterdam 14 van de 108 brandmeesters, die de maatregelen uit de brandkeur in hun wijk handhaafden, doopsgezind: dat is 13 procent.²⁰² In het rampjaar 1672, toen de Republiek door vier vijandelijke legers werd aangevallen, maakte het stadsbestuur zich zorgen dat de vijand zou proberen brand

199 SAA, 5075/318, f. 272v, notaris Frederick van Banchem, 9-6-1639. Jan Wijbrantsz, kistenmaker, gedoopt 14-1-1618 in Bij de Toren: SAA, 1120/117, f. 26 nr. 17.

200 SAA, 1120/16 en 17: twee modelformulieren uit 1642 en 1650.

201 SAA, 5075/4850, p. 238-275: 274, notaris Samuel Wijmer, 19-4-1712 (Verduijn) en 5075/5000, p. 233-257: 251, notaris Michiel Servaas, 10-7-1708 (Willink). Verduijn was meermaals diaken van Bij 't Lam & de Toren, meermaals regent van het Doopsgezind Weeshuis en meermaals bestuurder van het chirurgijns-gilde. Willink, lid van De Zon was een vermogende zijdekoopman.

202 SAA, toegang 5020 (Burgemeesters, privileges en keurboeken), inv.nr. 15, f. 123-129 (brandkeur van 27-1-1652): f. 127-129 (brandmeesters). Wijk 2 Cornelis de Flines (1615-1670), wijk 3 Jan Gerritsz Schouten (1595/6-1665), wijk 5 Jan van Aldewerelt (1614-1682), wijk 10 Sieuwert Jelmersz [van der Schelling] (1602/3-1673), wijk 18 Isaack van Geleijn (1598/9-1662), wijk 19 Pieter Block (1593/4-1669) en de door Rembrandt in *De Staalmeesters* vereeuwigde Volckert Jansz (1605/8-1681), wijk 30 Jacob Franz de Vries (1602-1652) en David Rutgers (1601-1668), wijk 31 Goyken Elbertsz (1596/7-1663), wijk 49 Marten Looten (1626-1656) en Willem van den Bloocke (1606-1675), wijk 50 David van der Kerck (1592/3-na 1655), en wijk 52 Jan Pietersz Schols (ca. 1615-na 1652).

te stichten in de stad. Zoals bekend werd de doopsgezinde Jan van der Heyden (1637-1712) toen belast met de verbetering van de brandspuit.²⁰³

Ook in dat rampjaar kregen de doopsgezinden vrijstelling van wapendienst. De prijs die zij daarvoor betaalden was het verstrekken van grote leningen aan de staat om de landsverdediging weer op peil te brengen. Hoe groot hierin het aandeel van de Amsterdamse doopsgezinden was, is niet bekend.²⁰⁴ In Friesland kregen de doopsgezinden zelfs vrijheid van religie en stemrecht in de Landdag.²⁰⁵ De enorme bedragen die zij fourneerden hebben het mogelijk gemaakt de oorlog voort te zetten. Hebben zij het compromis van hun geweten en de liefde voor hun aardse vaderland (en hun materiële belangen) niet heel ver in de richting van het laatste uitgerekte, vraagt Van der Zijpp zich daarom af. Sindsdien bestond het doperse pacifisme hoofdzakelijk nog op papier, oordeelt Visser.²⁰⁶

Deze uitholling van het weerloosheidbeginsel staat niet op zichzelf. Uit het huidige onderzoek naar slavenschepen van doopsgezinde reders is nu gebleken dat in de periode 1655-1674 het verbod op het dragen van wapenen en op het reden van bewapende schepen, traditionele speerpunten van de doperse weerloosheid, nog maar zo gebrekkig werd nageleefd dat het zelfs niet in de weg heeft gestaan aan het winstbejag van veertien doopsgezinde slavenhandelaars. De doopsgezinde gemeente liet het toe en zweeg in alle talen.

Literatuur

- Ballhausen, P.C., *Der Erste Englisch-Holländische Seekrieg 1652-1654. Sowie der Schwedisch-Holländische Seekrieg 1658-1659* (Dordrecht, 1923).
- Blaupt ten Cate, S., *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland* (2 dln., Amsterdam, 1847).
- Brakel, S. van, 'Eene memorie over den handel der West Indische Compagnie omstreeks 1670', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 35 (1914), 87-104.

203 Klerk, J. de, en E. Schmitz, *Amsterdam in vuur en vlam. Het Brandspuitenboek van Jan van der Heyden (1637-1712)* (Amsterdam, 2023), 14-15.

204 Blaupt ten Cate, S., *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland* (2 dln., Amsterdam, 1847), I, 248; Een voorbeeld dat dit ook op individuele basis gebeurde, geeft de koopman Jan Sette de jonge (1638/9-1699), gedoopt Bij 't Lam 2-7-1664. Als solliciteur-militair van David van Nuffelen, kapitein in 's lands dienst van een compagnie voetsoldaten, verstrekte Sette hem een lening van 1200 gulden, terug te betalen uit vijf nader omschreven ordonnanties (betalingsopdrachten van de Raad van State aan de Ontvanger te Den Haag): SAA, 5075/3500, p. 193-194, not. Gerrit van Breugel, 27-12-1672.

205 Zijpp, N. van der, *Geschiedenis der doopsgezinden in Nederland* (Arnhem, 1952), 147.

206 Visser, P., 'Doopsgezinden en slavernij: privé profijt en publiek protest – 1. Verkenningen', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 49-50 (2023-2024), noot 35.

- Cardinael, S.H., *Boeckhouden* (Amsterdam, 1648).
- Dyserinck, J., 'De weerloosheid volgens de doopsgezinden', in: *De Gids* 54 (1890), 104-161, 303-342.
- Enthoven, V., 'Pinassen, jachten en fregatten. Schepen in de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', in: R. Daalder, D.J. Tang en L. Balai (red.), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Amsterdam/Leiden, 2013), 50-64.
- Enthoven, V., H. den Heijer en H. Jordaan (red.), *Geweld in de West. Een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden/Boston, 2013).
- Freeman, D., *A Silver River in a Silver World. Dutch Trade in the Río de la Plata, 1648-1678* (Cambridge, 2020).
- Historisch Bureau de Clercq (red.), *Nederland's Patriciaat* 85 (2003/2004) (Den Haag, 2004), 50-86.
- Hylkema, C.B., *Reformateurs. Geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer Gouden Eeuw* 2 dln. (Haarlem, 1900).
- Kernkamp, J.H. (red.), *Brieven uit de correspondentie van Pieter de la Court en zijn verwanten (1667-1683), met bijlagen (1657-1685)* (Groningen, 1958).
- Keyser, M. (red.), *Glazemaker 1682-1982. Catalogus bij een tentoonstelling over de vertaler Jan Hendriksz Glaemaker in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam* (Amsterdam, 1982).
- Klerk, J. de, en E. Schmitz, *Amsterdam in vuur en vlam. Het Brandspuitenboek van Jan van der Heyden (1637-1712)* (Amsterdam, 2023).
- Klooster, W., *The Dutch Moment. War, Trade and Settlement in the Seventeenth-Century Atlantic World* (New York, 2016).
- Lambour, R., 'Het doopsgezind milieu van Michiel van Musscher (1645-1705) en van andere schilders in zeventiende-eeuws Amsterdam: een revisie en ontdekking', in: *Oud Holland* 125-4 (2012), 193-214, en in: *Doopsgezinde Bijdragen* 38 (2012), 223-258.
- Lambour, R., 'Doopsgezinden in de slavernij-economie en slavenhandel van de achttiende eeuw. Een verkennende inventarisatie', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 189-209.
- Lambour, R., 'Het oorlogsbedrijf van een doopsgezinde diaken in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) en de teloorgang van het weerloosheidsbeginsel', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 233-246.
- Lambour, R., 'De slavenhandel van de Sociëteit van Berbice, 1721-1786. Het masker van Amsterdamse doopsgezinden afgetrokken', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 49-50 (2023-2024).
- Nifterik, G. van, 'Arguments related to slavery in seventeenth century Dutch legal theory', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 89 (2021), 158-191.
- Paesie, R., *Lorrendrayen op Africa: de illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het achttiende-eeuwse handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie, 1700-1734* (Amsterdam, 2008).
- Schutte, G.J., 'Bij het schemerlicht van hun tijd. Zeventiende-eeuwse gereformeerden en de slavenhandel', in: idem, *Het Calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Hilversum, 2000), 27-45.
- Sitters, M.H., *Sybrand Hansz Cardinael 1578-1647, rekenmeester en wiskundige. Zijn leven en werk* (Hilversum, 2008).
- Sprunger, M., 'Hoe rijke mennisten de hemel verdienden. Een eerste verkenning van de betrokkenheid van aanzienlijke doopsgezinden bij het Amsterdamse zakenleven in de Gouden Eeuw', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 18 (1992), 39-52.
- Sturkenboom, D., *De ballen van de koopman. Mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek* (Gorredijk, 2019).
- Visser, P., 'Doopsgezinden en slavernij: privé profijt en publiek protest – 1. Verkenningen', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 49-50 (2023-2024).
- Winter, P.J. van, *De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande* (Den Haag, 1978).
- Witsen, N., *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier* (Amsterdam, 1671).
- Wätjen, H., *Das Holländischen Kolonialreich in Brasilien. Ein Kapitel aus der Kolonialgeschichte des 17. Jahrhunderts* (Gotha, 1921).
- Zijpp, N. van der, *Geschiedenis der doopsgezinden in Nederland* (Arnhem, 1952).
- Zook, G.F., *The Company of Royal Adventures trading into Africa* (Lancaster PA, 1919).

